

BAJORIJOS ARCHYVŲ GAISRAI XVI A. LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Raimonda Ragauskienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas: ragauskiene@istorija.lt

IVADAS

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) privačių bajorijos archyvų formavimosi pradžia yra XV a. vidurys–XVI a. pradžia. Kaip rodo išlikę XVI a. II pusėje sudaryti dokumentų rejestrai, didikai jau turėjo sukaupti po kelis tūkstančius įvairaus pobūdžio raštų, pasiturintys ir vidutiniai bajorai saugojo nuo keliasdešimties iki kelių šimtų, o smulkieji bajorai – nuo kelių iki keliolikos dokumentų¹. Tačiau mūsų laikus pasiekė tik nedidelė dalis šių raštų. Antai Vyriausiąjame senųjų aktų archyve Varšuvoje, Radvilų fonde (XXV sk.), tarp 1920 saugomų didikų valdų inventorių tik 36 yra XVI a., 714 – XVII a., 1170 – XVIII amžiaus². Panašios proporcijos būdingos visai šiandien išlikusiai šaltinių medžiagai. XVI a. dokumentacijos apimtys buvo gerokai mažesnės negu vėlesnių šimtmečių, be to, vėlyvesnė medžiaga turėjo didesnių galimybių išlikti.

XVI a. sukaupti bajorų archyvai tame pačiame šimtmečiuose nuolat patirdavo netektis. Dokumentai pražūdavo vežami iš vienos vietos į kitą, slepiami karų ir antpuolių metu, jie buvo vagiami, grobiami ir naikinami priešišku pusių³. Teismų knygoose pažymima ir apie neišskiomis aplinkybėmis pradingusius raštus, tačiau visus šiuos archyvų praradimus XVI a. nusvėrė gaisrų padaryta žala. Ugnis niokojo tiek didikų, tiek smulkiųjų bajorų archyvalijas. Didesni ar mažesni gaisrai Lietuvoje buvo kone kasdienybė, jie kildavo ne tik karų, bet ir taikos metu, o per juos prarasti dokumentai nuolat fiksuojami teismų knygoose. Tokia medžiaga gali nemažai padėti XVI a. archyvų, teismų veiklos tyrinėtojams. Pranešimuose

¹ R. Ragauskienė, XVI a. LDK bajorijos privačių archyvų saugojimo kultūra, *Lituanistica*, 2006, Nr. 2, p. 1–9; R. Ragauskienė, Seniausieji dokumentai XVI a. privačiuose LDK bajorijos archyvuose (spaudoje).

² В. И. Мелешко, Источники по социально-экономическому положению крестьян Белоруссии во второй половине XVII–XVIII вв., *Acta Baltico-Slavica*, 1979, Nr. 12, с. 219, 225.

³ Kokie svarūs praradimai per karus ištikdavo dažniausiai stambiuosius archyvinius rinkinius, rodo vėlesnis XVII a. Radvilų giminės archyvo nusiaubimas per karus su švedais ir rusais. 1655 m. Rusijos kariuomenė užgrobė Radvilų Klecko, Davidgrudko, Iškoldės, Subotnikų, Buivydiškių archyvalijas, taip pat dokumentus, susijusius su mūrnamiu Vilniuje. Apie tai informuoja sudarytas dokumentų rejestras: *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – AGAD), *Zbiór materiałów różnej proveniencji z XVI-XX wieku*, Nr. 7, l. 1.

dėl sudegusių raštų svarbi informacija apie turėtų archyvų dydį, jų saugojimo vietas, teismų procedūrinę tvarką ir pan.

Šiame straipsnyje nagrinėjami XVI a. bajorijos privačių archyvų gaisrai. Pasiremiant įvairių LDK teismų medžiaga aiškinamasi raštų svarbos XVI a. visuomenėje suvokimo pokyčiai, siekiama nustatyti dažniausias gaisrų priežastis ir su jais susijusius archyvų praradimų mastus, pažvelgti, kokių saugumo priemonių bajorai ėmėsi siekdami sumažinti ugnies pavojų ir apsaugoti savo dokumentus. Taip pat aptariamas netekčių fiksavimo mechanizmas, sudegusių dokumentų atkūrimas ir atsirandanti galimybė juos falsifikuoti.

Šia tema yra daugiau kaip 100 XVI a. pranešimų, įrašytų į valdovo, vaivados bei pavietų teismų knygas. Didžioji išlikusios informacijos dalis datuojama antrąja amžiaus puse; turima 16 ikireforminių ir poreforminių pavietų duomenų⁴. Vis dėlto tikslūs statistiniai apskaičiavimai šiuo atveju negalimi. Informacija nėra nuosekli, trūkinėja chronologiškai, todėl tampa daugiau iliustracine, o ne visa apimančia.

Nors išlikusių šaltinių yra nemažai, ši tema istoriografijoje dar nauja. Apskritai XVI a. gaisrai Lietuvoje bei jų ekonominės, socialinės ir kultūrinės pasekmės netyrinėtos. Kiek dažniau šią problematiką, nors neesminiai, lietė architektūros ir miestų tyrėjai⁵. Privatiems archyvams skirtuose darbuose tik konstatuojama, jog dėl ugnies dokumentų netektys buvo vienos didžiausių⁶. Tokie šaltinių ir istoriografijos trūkumai trukdo mikroistoriniam XVI a. privataus bajoro archyvo gaisrų tyrimui, tačiau, kaip ir archyvų lokalizacijos atveju, bendrą vaizdą susidaryti įmanoma.

DOKUMENTŲ SVARBOS SUPRATIMAS XVI A.

Nagrinėjant sudegusių archyvų temą, svarbu nustatyti dokumento vertę to meto visuomenėje, ne tiek pinigine jo išraiška, kiek rašto reikšmės suvokimą. Tai leistų paaiškinti pranešimų apie sudegusius raštus chronologinį nevienodumą, nustatyti, kodėl buvo svarbu fiksuoti praradimus.

XVI a. LDK raštų svarbos suvokimas tiesiogiai siejasi su platesne pirmiausia teismų, taip pat administravimo ir žemėvaldos sistema, visuomenės raštingumu. Dokumentų reikšmingumo kaitos požįriui išskirtini trys ryškesni laikotarpiai: 1) teismų ir administravimo praktika amžiaus pradžioje, iki Pirmojo Lietuvos Statuto priėmimo; 2) 4-asis dešimtmetis – 1564 m.; 3) laikotarpis nuo 1564–1566 m. administracinių-teisinių reformų iki šimtmečio pabaigos.

Pirmuoju etapu dokumento reikšmė visuomenės gyvenime dar nebuvo įvertinta. Gyventojai buvo ne itin raštingi, dokumentai naudoti retai, teismuose svarbiausias įrodinė-

⁴ Po 1564–1566 m. administracinės reformos LDK sudarė 12 vaivadijų ir Žemaitijos seniūnija (30 pavietų), po Liublino unijos liko 8 vaivadijos ir Žemaitijos seniūnija (22 pavietai).

⁵ Pvz., kai kurie XVI–XVIII a. Vilniaus gaisrų duomenys glaustai pateikti: V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 16.

⁶ T. Zielińska, *Archiwalia prywatne (Pojęcie, zakres gromadzenia, metody opracowania)*, *Archeion*, 1971, t. 56, s. 71–88; Eadem, *Zbiory archiwalne ordynatów Zamoyskich jako skarbnica dokumentów państwowości polskiej*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, 1994, t. 4, s. 173–222; R. Jankowski, *Burzliwe losy archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r.*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, Warszawa: DiG, 2000, t. XI, s. 41; W. Nowosad, *Archiwa szlachty Prus Królewskich*, Toruń: Adam Marszałek, 2005, s. 140–141.

jimo būdas buvo žodinis, o ne raštiški susitarimai. Dar nepriimta visuotinai registruoti dokumentus, sudarytus tiek tarp privačių asmenų, tiek ir didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje⁷. Mažą raštų reikšmę netiesiogiai patvirtina tuometinės dokumentų saugojimo talpos. Nedidelius jų kiekius bajorams buvo patogų nešiotis skrynelėse. Tokias pat tendencijas atspindi XVI a. pradžios–1529 m. pranešimai apie sudegusius raštus. Simptomiška, jog šio beveik 30 metų periodo pranešimai sudaro vos 5 % visos tyrimo medžiagos. Be to, jų geografija apėmė beveik tik miestus: Brestą, Vilnių ar Lucką; ten didžiuosiuose gaisruose žuvo saugoti bajorų raštai.

Priėmus I LS, padėtis teismuose ir raštvedyboje nepasikeitė iš karto, tačiau antruoju periodu raštų reikšmė palaipsniui didėjo. Gana prieštarinę padėtį atspindi tiek pats Statutas, tiek teismų praktika. Nors I LS dar nenurodyta, kaip saugoti privačius ar įstaigų dokumentus, tačiau jame atsiranda keli raštams skirti straipsniai: I skyriuje numatyta atsakomybė už valdovo raštų klastotę (5 str.), nurodyta „draudžiamųjų“ ir „atvirųjų“ raštų išdavimo tvarka (10–12 str.), testamentų ar užrašų galiojimas (17 str.), raštų galiojimas dėl senaties termino (18 str.); II skyriuje aptarta atsakomybė už nepagarbą valdovo pareigūnų raštams (16 str.); VI skyriuje, reglamentuojančiame teismų darbą pavietuose, pabrėžta, kad teisėjai griežtai laikytųsi rašytinės teisės. Kita vertus, bajorystės įrodymuose pirmenybė vis dar teikiama priesaikai ir liudytojams, išimtis daroma tik svetimšaliui, kuris savo šalyje turėjo gauti ir pristatyti bajorystę įrodančius raštus (III sk. 11 str.). Teisinis paprotys ir liudytojų institutas laikomi svarbiausiais ir nustatant žemės ribas, jos turtinį pagrįstumą (VIII sk. 2, 8 str.)⁸.

Tokia praktika taikyta teismų procesuose. Valdovo ar vaivados teismuose bylos nagrinėjimas prasidėdavo skundo išdėstymu ir raštiškų įrodymų pateikimu. Nors kai kuriose bylose tokie įrodymai arba, priešingai, jų nepristatymas laikyti pakankamais įrodymais ir teismas pagal juos priimdavo nuosprendį, tačiau lygia greta ar net dažniau pirmenybė teikta priesaikai ir liudytojams. Ypač svarbi įrodymų forma ginčiuose dėl žemės arba dėl valstiečių atliekamų prievolių buvo papročių teisė. Tuo metu jau daugėjo įrašų į teismų knygas, tačiau ir jie nebuvo privalomi. Kiekybinį ir kokybinį jų augimą stabdė XVI a. pradžioje galiojusi teisės norma, trukdžiusi žemės pirkimo-pardavimo sandorį sudaryti be didžiojo kunigaikščio ar jo pareigūnų leidimo⁹. Dokumentų kiekis didėjo, bet ne taip sparčiai.

Nuo 1551 m. pradėjus veikti parinktųjų teisėjų teismams, pastebimai plėtėsi ir sudėtingėję dokumentų bazė. Bylas teismai pamažu ima spęsti remdamiesi vien pateiktais rašytiniais dokumentais. Atskirais atvejais netgi bajorystės įrodymuose greta vis dar egzistuojančio pagrindinio liudytojų instituto pasiremiamais raštais. Antai 1555 m. Petras, Urbonas ir Stanislovas Mišeikovičiai iš Tarpupio valdos laikytojo Kristupo Olenskio buvo verčiami mokėti činšą. Tačiau pateikę tuomet jau nebegyvenusio Žemaitijos seniūno

⁷ V. Andriulis, Dokumentų klastojimas pagal feodalinę Lietuvos teisę, *Socialistinė teisė*, 1976, Nr. 3, p. 24.

⁸ *Lietuvos Statutas. The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529*, par. E. Gudavičius, Vilnius: Artlora, 2002.

⁹ Tą rodo dviejų teismų knygų pagrindu atlikta teismų veiklos analizė. Žr. Įvadu: *Lietuvos Metrika (1528–1547)*, 6-oji *Teismų bylų knyga*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995, p. XXXVII etc.; *Lietuvos Metrika (1522–1530)*, 4-oji *Teismų bylų knyga*, par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997, p. XXIII, XXIV etc.

Motiejaus Kločkos liudijimą, atgavo bajoriškas teises. Seniūno rašte buvo nurodyta, jog jų tėvas bajoras Jurgis Mišeikovičius patvirtino apie sudegusį raštą, gautą iš M. Kločkos senelio Michailo Nacevičiaus dėl jų Podbagonių tėvonijos ir Vilevščinos sodybos. Už duotį bajorai turėjo atlikti karinę tarnybą išrengdami žirgą¹⁰. Siekdamas išlaikyti bajorystę dėl 1556 m. sudegusio tokio rašto įrašymo į teismų knygas rūpinosi Vilniaus pavieto totorius Andriševičius su giminaičiais. Žygmantas Augustas bajorystę suteikė jų tėvams Perekopo chano užtarus, o dokumentas sudegė „1556 m. prieš Mergelės Marijos šventę, iš šeštadienio į sekmadienį“ Sinekovo dvare¹¹. Panašūs pavyzdžiai rodytų, kad formavosi palankios sąlygos didėti dokumento svarbai. Neatsitiktinai 1530–1564 m. pranešimų dėl sudegusių raštų teismų knygose užfiksuota gerokai daugiau – 35 % visos turimos medžiagos.

Nuo XVI a. vidurio vykę pokyčiai ekonominiame-socialiniame valstybės gyvenime atsiliepė dokumento reikšmės išaugimui. Raštas tampa svarbiausiu teisinių santykių įtvirtinimo būdu, o teismai greta tiesioginių funkcijų ėmė vykdyti dar ir notarines. Tokią padėtį garantavo 1564–1566 m. įvykdytos administracinės-teisinės reformos bei II ir III LS. Jau II LS straipsnių, susijusių su dokumentais, lyginant su I LS, padaugėjo daugiau negu dvigubai, pasikeitė ir jų kokybė. Greta išplėsto straipsnio apie dokumentų klastojimą (I sk. 12 str.) atsiranda tokie svarbūs straipsniai, kaip IV sk. 57 str., teigiantis, jog įrodymai gali būti rašytiniai dokumentai, ar VII sk. 5 str., įtvirtinantis privalomą dokumentų įrašymą į teismų knygas. Net visas VII skyrius skirtas „pardavimams ir užrašymams“. Nemažos praktinės naudos turėjo VII sk. 24 str. „Apie dingusius raštus skoloms, valdoms ir įkeitimams“. Atsiradusį poreikį saugoti gausėjančius dokumentus rodė teismų knygų laikymui skirti II LS straipsniai. Tokios priimtose teisinės normos atitiko susiklosčiusius teisinius santykius. Dėl to ir III LS teisinė bazė dokumentų požiūriu daugiau nebeplėsta, tik tikslinti atskiri straipsniai¹². Su tam tikromis išlygomis galima teigti, jog šiuo laikotarpiu dokumentai bajorą darė bajoru *de iure* ir *de facto*. Tampa svarbu raštus kaupiti ir išsaugoti, o praradus – nedelsiant apie tai pranešti. Tad gana reprezentatyviai atrodo pranešimų dėl sudegusių raštų šiuo laikotarpiu skaičius – 60 % visos turimos medžiagos.

ARCHYVŲ GAISRŲ PRIEŽASTYS

Archyvų praradimų mastus apibūdina gaisrų dažnumas atskirame paviete, mieste ar atskiro bajoro dvare bei konkrečios dokumentų netektys įvykio metu. Kai negalima nustatyti gaisrų dažnumo statistikos, tikslinga pasiremti netiesioginiais duomenimis. Vienas tokių požymių – galimybių kilti gaisrams XVI a. nustatymas.

Pagrindines gaisrų priežastis lėmė bendros laikmečio tendencijos. Dažniausiai tai – medinio gyvenamojo būsto pasirinkimas. Mūro statybai plisti trukdė krašto gamtinės ir

¹⁰ *Lietuvos Metrika* (mikrofilmai, saugomi *Lietuvos valstybės istorijos archyve*) (toliau – *Lietuvos Metrika*), f. 398, knyga Nr. 38, l. 24 v.–25 v.

¹¹ *Ibid.*, knyga Nr. 252, l. 171.

¹² Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), *Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku*, wyd. Dr. F. Piekosiński, Kraków, 1900; *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарый*, Мінск, 1989; С. Егелявичюс, Литовские статуты об архивах и их организации, *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas, Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinėms pažymėti, medžiaga*, Vilnius, 1989, p. 250.

klimatinės sąlygos. Tinkamiausia Lietuvai statybinė medžiaga – plytos – negalėjo konkuruoti su medžiu ne tik dėl šilumos laidumo, bet svarbiausia dėl kainos bei statybų laiko¹³. Pvz., Lietuvos Metrikos duomenimis, vidutinė mūrnamio kaina XVI a. pradžios Vilniuje buvo 80, o amžiaus antroje pusėje – 500–800 kapų grašių; centrinėje miesto dalyje stovėję dideli namai kainavo nuo 1500 iki 2000 kapų grašių. Tuo tarpu medinių namelių kaina Vilniuje svyravo nuo 20 iki 40 kapų, o medinį dvarą buvo galima nusipirkti už 100–200 kapų grašių. Akivaizdu, jog mūrnamiai miestuose, kaip ir mūrinės pilys ar dvarai privačiose valdose, kur sąlygos saugoti dokumentus neabejotinai palankesnės, XVI a. Lietuvoje buvo dažniausiai tik didikų ir turtingų miestiečių „privilegija“. Todėl visuotinas bajorijos gyvenamojo būsto tipas buvo mediniai dvarai – palankiausia terpė gaisrams kilti ir plisti. Dėl šios priežasties beveik visi turimi XVI a. įrašai dėl archyvų gaisrų privačiose valdose – tai pranešimai apie sudegusius raštus, saugotus mediniuose bajorų dvaruose, dvareliuose ar jų dalyse. Paprastai nukentėjusieji netgi nebetikslino, jog jų dvaras medinis, atvirkščiai, išskirdavo tik atvejus, kai gaisras kildavo mūriniuose pastatuose: pvz., 1562 m. lapkritį sudegė Ivano Kmitos mūrinė Berezoveco pilis, 1581 m. rugsėjį – Žemaitijos seniūno tėvoninė Losko pilis¹⁴. Likusieji turimi įrašai kalba tik apie medinių dvarų archyvų gaisrus.

Medinė architektūra vyravo ir XVI a. Lietuvos miestuose. Be to, čia buvo didesnis gyventojų tankis, intensyvesnė ūkinė veikla. Dėl šių priežasčių gaisrai miestus apimdavo gal net dažniau negu privačias valdas. Tą rodytų pranešimų dėl miestuose pražuvusių raštų gausa. Yra įrašų apie didesnius 1516, 1528 m. gaisrus Lucke (nukentėję nuo ugnies miestiečiai 10 metų išlaisvinti nuo mokesčių); 1525 m. (nukentėjusieji 10 metų atleisti nuo mokesčių, miestas sudegė „iki pamatų“), 1528, 1568, 1571, 1578 m. Breste; 1547 m. ugnis siautėjo Minske (nukentėję miestiečiai 10 metų atleisti nuo mokesčių); 1558, 1590 m. (sudegė „iki šaknies“), 1594 m. (išlaisvino padegėlius 4 metams nuo mokesčių) – Merkinėje; 1560 m. – Medininkuose; 1563 m. – Mozyriuje; 1564 m. – Vladimire; 1577 m. – Lydoje; 1579 m. – Vitebske; 1584 m. – Gomelyje.

Vilnius beveik kasmet kentėjo nuo mažesnių atskirų namų ar gatvių gaisrų, peraugančių į viso miesto gaisrą. Sudegusių dokumentų savininkai, laikę raštus Vilniuje, pranešė apie ugnies siautėjimą mieste 1511, 1513, 1530 m. (valdovas padegėlius 3 metams atleido nuo mokesčių), 1533, 1539 m. (sudegė du trečdaliai miesto), 1542, 1544, 1546, 1556, 1557 m. (gaisras kilo po Velykų, balandžio 21, trečiadienį, ugnis siautėjo tris dienas), 1560, 1561, 1564 m. (miestas degė tris dienas, gaisras kilo po Velykų)¹⁵. Ugnis persimesdavo ir nusiaubdavo archyvus netgi mūriniuose statiniuose.

Pavojų minimaliai mažino primityvi priešgaisrinė apsauga. Kaip rodo XVI–XVIII a. Lietuvos miestelių nuostatai, nuo ugnies paprastai saugodavosi prie namų įsirengdami kubilus su vandeniu, turėdami kopėčias užlipti ant stogo, geležinius kablius stogams ir

¹³ R. Janonienė, Mūro statyba, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001, p. 413; D. Puodžiukienė, Medinė dvarų sodybų architektūra, *Medinė architektūra Lietuvoje*, Vilnius: Vaga, 2004, p. 36–37. Dėl ekonominio valstybės silpnumo netgi XX a. 4-ajame dešimtmetyje nepavyko realizuoti tuomet iškelto „Mūrinės Lietuvos“ projekto. Žr.: R. Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 72–73.

¹⁴ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 67, l. 82; knyga Nr. 255, l. 383 v.

¹⁵ Nuorodos apie gaisrus miestuose pateiktos atskirose žinutėse apie sudegusius bajorų raštus.

sienoms ardyti. Drausta vaikščioti neatsargiai „su atvira, nepridengta“ ugnimi, liepta tvarkyti krosnis, valyti suodžius¹⁶. Bet ir tokių priemonių nesugebėta laikytis. Antai 1560 m. balandį Medininkuose kilo gaisras dėl miestiečio Motiejaus Sribos kaltės. Jis, nors ir buvo uždrausta, namuose įrengė apynių džiovyklą, nuo kurios užsidegė miestas¹⁷.

XVI a. istorinei epochai būdinga žema privačių archyvų saugojimo kultūra. Tik didžiausi Lietuvos didikai lygiavosi į Europoje paplitusią praktiką ir savo rezidencijose, ypač XVI a. II pusėje, jau turėjo specialiai archyvavimui skirtas, geriau nuo vagysčių ir gaisrų apsaugotas patalpas. Bajorų dauguma, netgi suvokdama išaugusią raštų reikšmę, neskyrė didesnių investicijų jų apsaugai, neįrenginėjo atskirų patalpų, apsiribojo turimomis gyvenamosiomis bei ūkinėmis, o neretai į tas pačias talpas kartu su savo raštais dėdavo kitus vertingus daiktus. Tad užsidegus vienai patalpai, sudegdavo ir neizoliuotos nuo bendrųjų patalpų skrynios su bajorų raštais. Pvz., 1554 m. vasarį gaisrui kilus Vilniaus pavieto žemionio Prockaus Voromkustevičiaus dvaro vienoje dalyje, netruko sudegti „šviesusis kambarys“, kuriame saugoti raštai. 1560 m. kovą gaisras kilo valdovo bajoro Mitkos Aleksejevičiaus Paberžės dvare. Sudegus dešimčiai trobesių, ugnyje pradingo viename jų saugoti jo ir žmonos raštai¹⁸. Ugnis mediniuose statiniuose plisdavo žaibiškai. Bajorai patys vos sugebėdavo išsigelbėti, brangiausią turtą, tarp jų ir savo raštus, palikdami ugniai. 1556 m. žemionė Kotryna Matejevna tik spėjo iššokti pro degantį Žiupronių dvarelį langą, 1559 m. spalį Trakų pavieto bajorai Strocevičiai nebeišgelbėjo raštų iš degančio Tiudanų dvaro, nes patys vos spėjo pabėgti¹⁹.

Archyvai užsiliepsnodavo nuo perkūnijos. Kartais ši priežastis tiesiog taip ir nurodoma: 1595 m. Jurgio Roičevičiaus liudijimu, gegužės 18 d. „Viešpaties valia perkūnui svaidantis Krekenavos lauke“ klėtyje sudegė įvairūs jo dokumentai²⁰. Perkūnija sukėlė gaisrą valdovo maršalkos Petro Narbuto Nemenčinės dvare. 1552 m. sausio 2 d. Žygimanto Augusto Varėnoje pasirašytoje privilegijoje nurodyta, kad tuomet sudegė valdovo raštas, duotas jo tėvui Mikalojui Bološės valdai²¹. Gamtos įsikišimą nurodė dvarionis Beniašas Valavičius, 1569 m. lapkritį pranešęs apie motinos Trakų arklidininkienės Rilijos Valavičienės raštų sudegimą, jai viešint žento Ostafijaus Chaleckio Kuzmičių dvare²².

Taikos metu dvarų archyvai liepsnojo dėl tyčinių padegimų. Žinomi tik 4 tokie atvejai, tačiau didesnis jų skaičius galėjo slėptis pranešimų formuluočiose apie gaisrą, kilusį „dėl neaiškios priežasties“ (dar 4 pranešimai). Ne visuomet piktadarius pavykdavo išsiaiškinti. 1559 m.

¹⁶ A. Baliulis, Apie Lietuvos miestelių nuostatus XVI–XVIII amžiuje, *Istorijos akiračiai*, skiriama prof. habil. dr. Antano Tylos 75-mečiui, Vilnius: LII leidykla, 2004, p. 209, 215.

¹⁷ Medininkų vaito Aleksejaus Jacukovičiaus pranešimu, nuostoliai siekė 800 kapų grašių, ugnyje žuvo įvairūs valdovų jam duoti raštai: vaitijai, revizoriaus raštas dėl valako, bajorų Manovskio, Gutorkos, Lauryno Lukovskio ir kitų pirkimo raštai etc., žr.: *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 254, l. 96.

¹⁸ *Ibid.*, knyga Nr. 246, l. 166 v.; knyga 256, l. 321; R. Ragauskienė, XVI a. LDK bajorijos privačių archyvų saugojimo kultūra..., p. 14.

¹⁹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 247, l. 623 v.; knyga Nr. 249, l. 154 v.–155.

²⁰ *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг, Акты Унитского гродского суда за 1584–1615 г.*, Вильна, 1912, вып. 8, с. 294–295.

²¹ Kai P. Narbutas dalyvavo Kijevo pilies statybose, Vilniaus tįjūnas Šimkas Mackevičius žemes ir žmones prijungė prie valdovo Nemenčinės dvaro, tačiau įsikišus Radviloms duotys Narbutui buvo grąžintos, žr.: *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 35, l. 95 v.–96.

²² *Ibid.*, knyga Nr. 35, l. 95 v.–96; knyga Nr. 266, l. 383–383 v.

rugpjūčio pranešime Kobrino žemionis Janas Novogonskis teigė, kad jo svirną su raštais padegė kažkoks asmuo. Kitais kartais jie tapdavo žinomi. Pvz., jau minėtos K. Matejevnos Žiupronių dvarą padegė žemionys Jonas Mackevičius ir Daukša. Jų tikslas – sunaikinti jiems kenkusius raštus – 1556 m. balandį buvo pasiektas²³. 1576 m. rugpjūtį dvarionis Jurgis Bikovskis pasiuntė valdinius Jurgį Kevčevičių ir Tomą Sremučičių padegti žemionio Mikalojaus Chomičiaus Verchovinos dvarelį. Pirmasis, „atnešęs ugnį su skiedra“, sudegino žemionio klotimą, kurio specialioje duobėje Chomičius laikė raštus. 1552 m. vasarį įvykdytas nusikaltimas sulaukė griežtos bausmės. Rudaminos vėliavininkaičio Mikalojaus Končovičiaus teigimu, dvaro tįjūnas Povilas Jeskovičius, prievaizdas Jonas Andrijanovičius, sargas Staselis Burbovičius ir tarnai Laurynas Juškovičius, Vaitkus Michnovičius bei kiti nužudė jo tėvą, Rudaminos vėliavininką Stanislovą Končovičių, o vėliau sudegino dvaro gyvenamąjį statinį bei kamara kartu su privačiais ir viešaisiais dokumentais. Penki nusikaltėliai nubausti mirtimi²⁴.

Dar viena archyvų gaisrų priežastis – karai ir priešų antpuoliai. Nuo šio pavojaus XVI a. dažniau kentėjo pasienis. 1542 m. gegužę Breslaujos žemionis Markas Kormilis su broliu Miska pranešė, kad jų raštai sudegė per gaisrą Breslaujos pilyje, kurią padegė įsiveržę valachai, o 1559 m. sausį Laurynas Jackovskis informavo, kad prieš metus „pagonys totoriai įsiveržę į Palenkę“ sudegino jo Jackų dvarą. Per gaisrą žuvo pergamentinė karaliaus Kazimiero privilegija, duota protėviui Senkai Voščancui. 1584 m. vasarį Gomelio pilies šventikas Mikita Pankovičius nurodė, kad 1583 m., kai maskvėnai padegė miestą, jis neteko visų raštų į Šv. Mikalojaus cerkvę²⁵.

Galiosiausiai archyvų gaisrus sukeldavo tiesiog pačių bajorų, jų tarnų neatsargus elgesys su ugnimi, ypač šaltuoju metų laiku. Neatsitiktinai pranešimų padaugėdavo žiemą, ankstyvą pavasarį ar vėlų rudenį, kai šildant patalpas nuo krosnių ir židinių užsiliepsnodavo dvarai ir bajorų raštai juose. Pavyzdžiu galėtų būti 1577 m. gaisras didiko Radvilos Našlaitėlio Klecko dvare. Dokumentai čia saugoti priešais pilį buvusio namo „šviesiajame kambaryje“. Sausio 5 d. Radvilos tarnautojas Balceris Jezerskis, pakūręs krosnį ir „uždaręs kambarį, savo reikalais kažkur išėjo. Tuo metu didžiulė ugnis taip įkaitino krosnį, kad nuo jos užsidegė krosnies sienelė ir niekas gaisro nepastebėjo tol, kol iš visų langų nepasirodė dūmai su ugnimi. Ir jau jokia būdu nebebuvo galima išgelbėti kambario ir skrynų su privilegijomis bei raštais, taip pat jokių kitų daiktų, buvusių patalpoje. O nuo kambario visas pono maršalkos [Radvilos] gyvenamasis namas sudegė“²⁶.

Kaip matyti, Lietuvoje XVI a. priežasčių kilti gaisrams buvo daug. Bajorija nepajėgė kovoti su objektyviais veiksniais – laikmečio tendencijomis, gamtos stichija. Stabilumo negarantavo nei tuometinės technologijos. Tai patvirtina mintį, jog šiame šimtmetyje archyvų gaisrai buvo dažni. Greičiausiai nebuvo dvaro ar kitokio didesnio pastato, kuris nebūtų nukentėjęs nuo ugnies.

PRARADIMŲ MASTAI

Dokumentų praradimų apimtys atskirais atvejais buvo skirtingos: nuo kelių dokumentų iki didžiosios archyvo dalies. Suskaičiuoti ir tiksliai jas įvertinti sudėtinga, netgi patys

²³ Ibid., knyga Nr. 247, l. 623 v.; knyga Nr. 254, l. 14 v.

²⁴ Ibid., knyga Nr. 240, l. 295–295 v.; knyga Nr. 272, l. 91.

²⁵ Ibid., knyga Nr. 24, l. 237 v.; knyga Nr. 254, l. 28 v.; knyga Nr. 69, l. 202 v.

²⁶ Ibid., knyga Nr. 58, l. 232.

nukentėjusieji, praradę dokumentų sąrašus bei patyrę šoką, nebegalėjo prisiminti visų turėtų. Ikireforminio periodo bajorų pranešimuose dažnesni įrašai apie atminties spragas. Galima spręsti, kad tuomet archyvų rejestrus turėjo nedaugelis. Taip 1558 m. rugpjūtį valdovui viešint Žitomiro seniūno Romano Sanguškos Volodavos dvare, Naugarduko pavieto dvarionis Andrius Golubis pranešė apie nuostolius, patirtus sudegus jo archyvui. Paminėjęs dingusią karaliaus Kazimiero privilegiją, du Žygimanto Senojo raštus, ūkinio pobūdžio dokumentus, teismo išrašus, skoliaraščius, keletą dvarionio svainio Michailo Kalėdos užantspauduotų raštų, patikslino, jog „daugelio kitų negali prisiminti“²⁷. Karaliaus bajoras Stanislovas Gutorka raštus laikė skrynioje pas Medininkų vaitą Aleksejū Jacukovičių. 1560 m. balandį pranešęs apie dokumentų netektis sudegus vaito namui, sugebėjo išvardyti 5 raštus: tris užrašymus žmonai, valdovo priminimą ir teismo raštą dėl jo Stečino dvaro padegimo. Nors sudegė „daugelis kitų raštų ir rejestrų“, jų neprisiminė. Nemažą dalį dokumentų 1563 m. gegužį per gaisrą Giedraičiuose praradęs Mikalojus Giedraitis, įrašydamas į teismo knygą apie netektį, nebeprisiminė visų raštų. Išvardijo tik Motiejaus Juražičiaus skoliaraštį 24 kapoms grašių; Jono Adomavičiaus bei dar kelių pareigūnų šaukimus į teismą, vižų raštus²⁸. „Ką prisiminė, pasakė“, – tokiu įrašu 1565 m. rugsėjį raštų netektis apibūdino dvarionis Jonas Vilkožentis, nes jo ir bičiulių raštų, kvitų skrynelė ir krepšiai su 5 rejestrtais saugotos pas vilnietį Jokūbą Katilių, o dėl maro ir gaisro jie kurį laiką negalėjo jų pasiekti. Nurodė 1547 m. pirkimo raštą valdos dalies Bitautovičiuose, raštus parduodant sklypą Užupyje, Žygimanto Senojo privilegiją į tą sklypą, keletą šaukimų²⁹.

Nuo 1564–1566 m. raštai kruopščiau tvarkomi, dažniau daromi jų sąrašai, todėl tokių pranešimų mažėja. Turėtų raštų neprisimindavo tuomet, kai su dokumentais sudegdavo rejestrų, arba pranešimus apie gaisrą įrašydavo iš karto, nepatikslinę sąrašų. 1564 m. liepos 18-osios naktį „iš antradienio į trečiadienį“ sudegus Vladimiro miesto raštams, į valdovo kanceliariją atvykę vaitas Maksimas Ivanovičius su miestiečiais Steponu Zavada ir Andrijasu Misevskiu negalėjo prisiminti visų dokumentų dėl jų gausos. Išvardijo tik pagrindinius: valdovų Vytauto, Švitrigailos, Kazimiero, Aleksandro ir Žygimanto Senojo pergamentines privilegijas su prikabinamais spaudais Magdeburgijos teisei ir visoms miesto laisvėms, Žygimanto Augusto raštus dėl miesto išlaisvinimo nuo mokesčių 8 metams po pirmojo gaisro, išlaisvinamuosius raštus nuo stacijų davimo ir kitų prievolių, sidabrinės mokėjimo kvitus ir kitus smulkesnius raštus. Dėl gausos 1578 m. visų sudegusių dokumentų negalėjo prisiminti ir Minsko kaštelionas Jonas Hlebavičius.

Išvardyti visų negalėdavo ir dėl patirto šoko. Tokią priežastį 1568 m. nurodė Bresto žydas Šmerla Davidovičius, per miesto gaisrą spalyje netekęs daug dokumentų, svarbiausia – skoliaraščių. Kartu su jo namu bei visu turtu sudegė valdovo raštai ir privilegijos jo sklypams Breste, žydų maldos namams, jo tėvo ir Izoako Brodavkos nuomos raštai, 1564 ir 1566 m. mokesčių rejestrų, Naugarduko ir Palenkės muitų ir tiltų mokesčių 1567–1569 m. rejestrų, muitų kvitai iš valdovo izdo, daug skoliaraščių iš pirklių, asmeniniai kvitai nemažoms sumoms ir daugelis kitų raštų³⁰.

Kalbant apie praradimus, būtina nepamiršti archyvų savininkų socialinės-ekonominės

²⁷ Ibid., knyga Nr. 249, l. 147 v.–148.

²⁸ Ibid., knyga Nr. 254, l. 94v–95 v.; knyga Nr. 260, l. 537.

²⁹ Ibid., knyga Nr. 262, l. 224.

³⁰ Ibid., knyga Nr. 249, l. 432 v.–434; knyga Nr. 269, l. 54.

padėties. Praradimas nelygu praradimui – net ir vieno ar kelių smulkaus bajoro raštų sudegimas galėjo reikšti viso jo archyvo praradimą. Taip pat pažymėtina, jog priklausomai nuo raštų svarbos visuomenėje suvokimo archyvų apimtys pirmoje amžiaus pusėje apskritai buvo mažesnės. Taigi turint galvoje šias dvi aplinkybes, galima bent apytiksliai nustatyti praradimų dėl ugnies mastus.

Amžininkų informacija rodo, jog rečiausiai nuostoliai siekė vieną ar kelis pavienius dokumentus. Tokie raštai degė kelionių metu, bajorams laikinai apsistojus viename iš savo dvarų. Taip 1557 m. balandį prieš Verbų savaitę į Aukštutinės pilies kalėjimą neva neteisėtai pasodintas Vilniaus vyskupo tarnautojas Michalas Podkomoričius grįžęs į laisvę neberado 1548–1551 m. Geranainių valdos sumokėtų mokesčių kvito, kurį patikėjo saugoti Kotrynai Giedraitienei kunigaikščio Oginskio namuose. Kol jis kalėjo, namas sudegė. 1564 m. balandį žemionis Stanislovas Jelenskis Fursas per Vilniaus gaisrą neteko gaspadoje laikyto iš savo pono Matiso Petkevičiaus gauto 1561 m. pajamų kvito ir rejestrų³¹.

Daug dažnesni pranešimai apie didžiosios archyvų dalies ar net viso archyvo netektis. Per gaisrus pražūdavo bemaž visi smulkiųjų bajorų saugoti dokumentai, kurių jie turėjo iki keliolikos. Taip 1552 m. spalio 4 d., antradienį, valdovo bajoras Stanislovas Suroževičius pranešė, kad „praėjusį sekmadienį sudegė jo namas“. Gaisro nuostolius apžiūrėjęs vižas konstatavo, jog tarp kitų daiktų sudegė skrynelė su trimis bajoro raštais: 1) Povilo Jonavičiaus įkeitimo raštas Janušovščiznos žemei, 2) užrašomasis raštas 6 kapoms grašių, 3) pirkimo raštas žemei prie Kenos. 1552 m. sausį Vilniaus pavieto žemionis Jonas Rokutevičius teigė iš Žygimanto Senojo gavęs 3 tuščias žemes Krasnoselsko valsčiuje. Kai trečiaisiais laikymo metais sudegė jo namai, ugnyje pražuvo raštas-duotis minėtoms valdoms³². 1559 m. birželį sudegė bajoro Jono Boguševičiaus namas Merkinėje, taip pat keliolika raštų: išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygu byloje su Elena Stasiene, šienaujamų pievų pirkimo raštai ir „kiti reikalingi raštai“³³. 1560 m. rugsėjį sudegė dešimt Aleksejaus Grinkevičiaus pirkimo, pardavimo, įkeitimo bei skolinimo raštų ir kvitų, saugotų Benekonske. Per 1562 m. spalio 30 d. namo Nemenčinėje gaisrą visų dokumentų neteko bajoras Sebastijonas Vladislovavičius. Apie įvykį pranešęs jau kitą dieną, teigė, kad „vidurdienį jam ir žmonai Barborai būnant ne namuose, o Vilniuje“, sudegė jo raštai tėvoninėms valdoms ir kitokių reikalų, saugotų skrynioje, kamaroje. Greičiausiai visą archyvą – Žygimanto Senojo raštus Verchovinos ir Ostra Lukos valdoms – 1576 m. rugpjūčio 29 d. trečiadienio vidurdienį prarado M. Chomičius sudegus dvarelį klojimui³⁴.

Vidutiniai bajorai netekdavo nuo kelių privačių raštų iki pusės ar didžiosios archyvo dalies. Trijų kartų sukauptus dokumentus per gaisrą Vilniuje 1539 m. prarado bajoras Griška Mitkovičius. Sudegus miestiečio Petro namui Šv. Mikalojaus gatvėje, kur bajoras laikė archyvą, pražuvo jo senelio, tėvo ir jo raštai valdoms. Senuosius ir teisinius dokumentus 1556 m. gaisro Vilniuje metu prarado žemionis Jonas Liaudanskis. Pas vilnietį Sergejų Žetkovičių jis laikė savo tėvo Jokūbo privilegijas, įvairius raštus ir užrašymus bei Žygimanto Senojo ir tuometinio valdovo primenamuosius raštus dėl Artimiškių žemių ir kitų valdų³⁵. 1557 m. birželį dvarionis Jarošas Ragoza per gaisrą

³¹ Ibid., knyga Nr. 252, l. 211–212; knyga Nr. 260, l. 740.

³² Ibid., knyga Nr. 240, l. 545–545 v.; knyga Nr. 243, l. 86.

³³ Ibid., knyga Nr. 40, l. 688 v.

³⁴ Ibid., knyga Nr. 256, l. 416 v.–417 v.; knyga Nr. 260, l. 332 v.–333; knyga Nr. 272, l. 91.

³⁵ Ibid., knyga Nr. 23, l. 132 v.; knyga Nr. 252, l. 149.

Vilniuje prarado ne tik savo namą, bet ir skrynią su raštais. Tarp sudegusių dokumentų išskirtas užrašomasis raštas Polocko miestiečiui 160 kapų³⁶. Nemažos archyvo dalies 1559 m. neteko jau minėtas žemionis J. Novogonskis: Aleksandro privilegijos jo seniui Juškai Germanavičiui Krivičio ir Germaniškių valdai, karalienės Bonos raštų jo tėvui Mikolajui Novogonskiui Polonos Grodo valdai Kobrino paviete, taip pat priminimų, tėvo įkeistų valdų bajorui Zelepugai rejestro ir daugelio kitų dokumentų³⁷. Penkis dokumentus, laikytus pas Giedraičių altaristą Joną Osinskį, per gaisrą 1560 m. kovą prarado žemionis Jonas Radiminskis. Tai – žmonos Jadvygos Baltramiejaitės užrašymas Kentutėnų valdai, užrašymo patvirtinimas, žento Baltramiejaus Vaitkavičiaus testamentas ir du priminimo raštai³⁸.

Visą archyvą prarado žemionis Fiodoras Fursas. 1563 m. sausio 8 d. jis pranešė, jog prieš savaitę jo Ontomacho dvare sudegė čia nuo priešų ir kitų pavojų iš kitų valdų suvežtas turtas. Vienoje iš skrynių ugnyje pražuvo įvairūs raštai, tarp kurių išskirti dalybų raštai su broliais Ždanu, Jurijumi, Vasilijumi ir Grigorijumi³⁹. Kaip atrodė liepsnose pradingęs vidutinio bajoro archyvas, matyti iš 1560 m. kovo 18 d. Punios vėliavininko Jono Sobolevskio parodymų (žr. priedą Nr. 1). Išvykdamas į karą jis saugumo sumetimais raštus atidavė saugoti Giedraičių altaristai J. Osinskiui. Kovo 10 d. kilus gaisrui dvare, vėliavininkas neteko visų 32 savo raštų.

Stambūs bajorai ir didikai dokumentus laikė keliuose dvaruose, todėl per gaisrą viename prarasdavo dalį sukauptų archyvų. Netekčių nepavyko išvengti netgi pačioms įtakingiausioms LDK giminėms, tokioms kaip Chodkevičiai, Radvilos, Hornostajai ar Valavičiai. Pateiksiu keletą pavyzdžių. Bresto seniūnaičio Grigo Chodkevičiaus teigimu, 1540 m. rugsėjo 30 d. ugniai niokojant Lebedevo dvarą, žuvo net pusė jo žmonos kunigaikštienės Kotrynos Višnioveckos dokumentų, tarp kurių didžiąją dalį sudarė pergamentai. Kitame dvare saugoti daugiausia popieriniai raštai išliko⁴⁰. 1564 m. Vilniuje per gaisrą sudegė nemažas Kamenecko seniūno Gavrilos Hornostajaus ir jo jaunesniojo brolio Ostafijaus archyvas⁴¹. 1566 m. gruodį LDK pakancleris Ostafijus Valavičius per gaisrą Vilniuje neteko valdovo privilegijos Sidroje kurti miestelį⁴². 1568 m. gruodžio 14-osios naktį degant Kuzmičių dvarui, jau minėta Trakų arklidininkienė R. Valavičienė neteko didesnės dalies svarbesnių savo raštų. Tą rodytų į teismo knygas įrašytų 12-os dokumentų pavadinimai: Žygimanto Senojo ir Bonos raštas dėl Jurbarko žmonių, Išsko dvaro pardavimo dokumentas, raštas dėl bendro valdymo su sūnumi, Žygimanto Augusto duotys malūnui ir smuklei, raštai dvarui Gardino mieste, karalienės Bonos teisminis raštas ir kiti⁴³. Iš šio sąrašo tektų išskirti dokumentą, svarbų protestantizmo raidai Lietuvoje ir kartu atspindintį didikės mentaliteto ypatybes. Priklausydama evangelikams reformatams, siekusiems panaudoti Lietuvoje nebaudžiavinį darbą, R. Valavičienė davė

³⁶ Ibid., knyga Nr. 251, l. 82 v.

³⁷ Ibid., knyga Nr. 254, l. 14 v.

³⁸ Ibid., knyga Nr. 256, l. 310.

³⁹ Ibid., knyga Nr. 260, l. 422–422 v.

⁴⁰ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 25 (1387–1546), Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 117–118.

⁴¹ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 249, l. 409 v.–410.*

⁴² Ibid., knyga Nr. 266, l. 69 v.

⁴³ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 266, l. 383–383 v.*

nuo baudžios atleidžiantį raštą valdiniams, kurie, išeidami į laisvę, privalėjo sumokėti kapą grašių⁴⁴.

Dvi didelės skrynios Nesvyžiaus Radvilų raštų (privilegijos, raštai valdoms, skoliaraščiai, kvitai) 1577 m. sausį sudegė per jau minėtą gaisrą Klecko dvare. Greičiausiai didžiausius nuostolius 1578 m. patyrė J. Hlebavičiaus archyvas. Degant Vezovcų dvarui, Minsko kaštelionas prarado gausų giminės archyvą, siekusių netgi XIV a. pabaigą–XV a. pradžią. Tarp dokumentų buvo didžiųjų kunigaikščių Vytauto, Žygimanto, Švitrigailos ir vėlesnių valdovų privilegijos kašteliono protėviams bei jam pačiam. Visų sudegusių dokumentų J. Hlebavičius neprisiminė ir negalėjo išvardyti⁴⁵. Kunigaikščio Fridricho Masalskio Voltupavo dvare didelėje skrynioje ir dviejuose krepšiuose sudėti privatūs ir viešieji dokumentai – „raštai, privilegijos ir visokie patvirtinimai, taip pat kvitai ir rejestrai“ – sudegė 1589 m. sausį (žr. priedą Nr. 2). Nurodęs ugnyje pražuvusią aprangą, sidabro indus, 4 Jurbarko auksakalio Stanislovo pagamintus šaukštelius bei 300 kapų talerių priklausiusių žmonos Anos Radiminskos vaikams iš pirmos santuokos – Merkeliui, Balceriui ir Rainai Godeckiams ir gautų iš dvarionio Kristupo Čajevskio už Paežerių kaimą, kunigaikštis taip pat pateikė pražuvusių dokumentų aprašą. Jų būta nemažai, daugelio neprisiminė, kitus vardijo tik labai apibendrintai.

Ši pateikta medžiaga leidžia teigti, jog dėl ugnies XVI a. bajorijos archyvai patirdavo didžiulius nuostolius. Rečiausiai pražūdavo pavieniai dokumentai. Dažniau bajorai netekdavo didžiosios dalies, atskirais atvejais – beveik visų raštų. Liepsnose žuvusių dokumentų pobūdis bemaž visur vienodas – bajorų dvaruose degė privatūs, rečiau – viešieji ūkinio pobūdžio raštai. Nors dauguma dingusių dokumentų buvo to paties laikmečio, retsykais ugnis pasiglemždavo senesnes, šimtą ir daugiau metų skaičiuojančias privilegijas ar popierinius raštus.

PRARADIMŲ FIKSAVIMO MECHANIZMAS: ĮVYKIO CHRONOLOGIJA

Taigi modernių laikų Lietuvos bajoras, išaugęs raštų reikšmei, pirmiausia praktiniais sumetimais kaupė ir saugojo savo dokumentus. Jų netektys, ypač nuo amžiaus vidurio, grėsė teisių ir turto praradimais. Pražuvus skoliaraščiams, kvitams ir kitokiems raštams, galėjo būti neužskaityti mokesčiai, negrąžintos skolos ir pan. Dar 1504 m. Petrakavo seime buvo priimta konstitucija dėl pranešimo (protestacijos) karaliaus valdoms apie prarastus raštus. Vėliau praradimų fiksavimą reglamentavo II LS VII sk. 24 straipsnis, kurį dar labiau sukonkretino III LS. Nors Statutai aptarė vien skolos raštų netektis, teismų praktika rodo, kad, ir praradus kitos rūšies dokumentus, laikytasi tokių pat taisyklių. Tiesiog rašytinėje teisėje neaprepti visi galimi precedentai.

II Statuto redakcijoje nurodyta, jog bet koku būdu – kelyje, ugnyje ar vandenyje – netekus skolų, valdų įkeitimo dokumentų, būtina tuoj pat apie tai pranešti valdovui arba pareigūnams. III LS sugriežtintas raštų pobūdis – skoloms, kilnojamojo turto įkeitimams,

⁴⁴ Taigi ji šiuo požiūriu prisidėjo prie tokių reformacijos sekėjų, masiškai ir pavieniui paleidinėjusių savo valstiečius iš baudžios. Žr.: I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, [Vilnius]: Baltos lankos, 1999, p. 515; R. Ragauskienė, Klientelė reformacijos verpetuose (Bajoro Skaševskio biografinis tyrimas), *Darbai ir Dienos*, 2005, Nr. 44, p. 204.

⁴⁵ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 272, l. 35 v.–38.

tačiau ne pagrindiniams, bet siekiantiems 200 kapų vertę. Teisme dokumentus praradęs asmuo arba tas, kam jie priklauso, turi įrodinėti pasiremdamas garbingais žmonėmis, mačiusiais tuos raštus ir apie juos žinančiais, vėliau pats su liudytojais, kiek jų gali pririnkti, turi prisiekti, kad neteko tokių raštų. III LS tvirtinamas dviejų liudytojų dalyvavimas, tikslinama, ar jie galėjo ne tik matyti ir žinoti tokius raštus buvus, bet ir juos antspauduoti. Taip pat numatytos dvi liudytojų ir nukentėjusiojo priesaikos. Pirmieji tvirtino matę tokius raštus, o jų netekęs – kad tikrai prarado. Galiausiai turi būti teismo sprendimas. Štai čia minėto straipsnio dispozicija formuluojama nepreciziškai, netgi dvi-prasmiškai. Nurodoma, jog po liudytojų priesaikos, „ma tę rzecz, na co listy zginęly, otrzymać“ / „ita tandem caussam, quae fide amissorum instrumentorum nitebatur, obtinebit“⁴⁶. Taip ir lieka neaišku, ar teismas turi išduoti raštą, tik patvirtinantį dokumentų praradimą, ar turi patvirtinti pačius prarastus dokumentus?

Kol kas pažvelkime, kaip praktiškai buvo fiksuojami praradimai, ir galbūt galėsime tiksliau atsakyti į iškilusį klausimą. Nukentėjusieji patys arba per įgaliotą atstovą pranešdavo to pavieto, kur įvyko gaisras, valdovo, vaivados, žemės ar pilies teismams. Visuomet nurodydavo tikslią įvykio datą, net paros metą. 1562 m. gruodžio 14 d., pirmadienį, sudegus žemionio Dominyko Juršičiaus raštams dėl Medininkų valdos dalies, Tereniškių žemės bei kitiems dokumentams, apie netektį jis pranešė po trijų dienų. 1568 m. birželio 7 d. Žerdino dvare sudegus Marinos Aleknaitės bei jos vyro Augustino Timinskio raštams Žerdino, Korobonošo dvarams, jau kitą dieną bajorė įvykį užregistravo Želvos dvare⁴⁷. Minsko kašteliono J. Hlebavičiaus Vezovcų dvare gaisras kilo 1578 m. sausio 11 d., „vidurnaktį, iš šeštadienio į sekmadienį“. Po savaitės seimo metu Varšuvoje į Metrikos knygas įrašyti didiko parodymai apie sudegusius dokumentus. 1589 m. sausio 17 d., irgi „iš šeštadienio į sekmadienį“, sudegė kunigaikščio Fridricho Masalskio raštai. Po 5 dienų apie gaisrą kunigaikščio Voltupovo dvare įrašyta į teismų knygas. Kunigaikštienė Aleksandra Kurbska apie sudegusius visus savo dokumentus Krinčino dvare 1595 m. naktį iš lapkričio 21 į 22 pranešė po dviejų dienų⁴⁸.

Jei nesuskubta pranešti iš karto, nurodydavo vėlavimo priežastis. 1564 m. po Velykų per Vilniaus gaisrą sudegė žemionės Ščasno Viaževičiaus žmonos nakvynės namai prie Bernardinų bažnyčios, kur privilegijas, raštus, patvirtinimus valdai Mstislavlyje, bičiulio Simono Kameneckio raštus saugojo valdovo maršalkos O. Valavičiaus tarnautojas Mikalojus Suchodolskis. Kadangi archyvo savininkas gaisro metu su palyda tarnavo valdovui ir negalėjo atvykti, apie nuostolius 1564 m. birželio 20 d. seimo Bielske metu pranešė pats dvaro maršalka, ir tai buvo įrašyta į kanceliarijos knygas. Žemaitijos seniūnas J. Kiška, 1581 m. birželio 26 d. per gaisrą Losko pilyje praradęs nemažai privilegijų, neinformavo iš karto, kadangi tuo metu buvo Dysnoje, iš kur su valdovu vyko į karą. Įvykį užregistravo vasaros pabaigoje karo stovykloje prie Pskovo, o išrašą apie tai jis gavo rugsėjį, nes buvo dingęs LDK spaudas⁴⁹.

Patį įvykį siekta paviešinti kuo plačiau. Ypač tai stengėsi daryti LDK didikai, apie

⁴⁶ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566)..., s. 162, 164. Už konsultacijas dėl minėtų II–III LS straipsnių dėkoju prof. Irenai Valikonytei.

⁴⁷ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 260, l. 409 v.; knyga Nr. 265, l. 180 v.–181.

⁴⁸ *Ibid.*, knyga Nr. 272, l. 35 v.–38; knyga Nr. 279, l. 724 v.; *Опись документов...*, вып. 8, с. 288.

⁴⁹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 67, l. 82–82 v.; knyga Nr. 261, l. 87.

archyvų gaisrus pranešdami valdovo kanceliarijai, kelių pavietų teismams, Ponų Tarybos nariams. 1577 m. per Klecko dvaro gaisrą dokumentus praradęs LDK maršalka Radvila Našlaitėlis apie tai per savo tarnautojus pranešė pilies ir žemės teismui, o vėliau Ponų Tarybos nariams – Vilniaus vaivada M. Radvilai ir Žemaitijos seniūnui Jonui Chodkevičiui. Apie Minsko kašteliono J. Hlebavičiaus archyvo netektis 1578 m. žinias pateikė didiko klientas, valdos vietininkas S. Grodickis. Sudegęs dvaras priklausė Slonimo pavietui, tačiau informaciją apie įvykį S. Grodickio pasiūstas Andrius Švanskis išplatino dar ir Naugarduko bei kitų pavietų teismuose, taip pat buvo pakviesti Slonimo bei Naugarduko pavietų teismų vazniai.

Kitas žingsnis pranešant apie archyvo gaisrą – kuo rimtesnių žodinių ir daiktinių argumentų, galėjusių patvirtinti patį gaisro faktą, paieška. Čia gelbėdavo įvykio liudytojai ir teismo skirti pareigūnai. Geriausia, jei koks didikas tiesiogiai ar netiesiogiai patvirtindavo apie nelaimingą atsitikimą. 1558 m. dvarionio Andriaus Jonavičiaus pranešime apie didelės dalies jo raštų Poditvenskos, Versočės ir Vidės valdoms, tarp kurių buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegija, praradimą per gaisrą Versočės dvare nurodyta, jog gaisro pradžioje, birželio 5 d., jis ruošėsi vykti pas Trakų vaivadą Mikalojų Radvilą. Minėta, kad apie sudegusius M. Suchodolskio raštus pranešė O. Valavičius. 1559 m. spalį sudegus žemionių Strocevičių Tiudanų dvarelyje saugotiems svarbiems raštams, apie įvykį jie suskubo pranešti nuvykę į Valkininkus, kur tuo metu valdovas medžiojo. Ten pat buvęs Trakų vaivada M. Radvila patvirtino matęs gaisrą, nes žemionių nurodytu metu „iš pirmadienio į antradienį buvo savo valdoje Žirmūnuose“, per mylią nuo Tiudanų. Tiesa, patikslino, jog „tą ugnį, kai degė jų namai, pats matė, o dėl raštų, kuriuos mini turėję, jokios žinios jo malonybė neturi, kad jie sudegė“⁵⁰.

„Gerųjų žmonių“ liudijimus dėl gaisro, ypač poreforminiu laiku, keitė teismo antstoliai – vižai, po 1566 m. reformų vadinti vazniais, o amžiaus pabaigoje – generolais. Jų kompetencijai priklausė įvykio vietos apžiūra, daiktinių įrodymų surinkimas ir medžiagos pateikimas teismui⁵¹. 1578 m. Slonimo ir Naugarduko pavietų vazniai, atvykę į gaisravietę J. Hlebavičiaus Vezovcų dvare, apžiūrėjo sudegusį namą ir raštų likučius, laikytus geležinėje skrynioje. Kai kurios privilegijos rastos apdegusios, bet su išlikusiais dideliais ir mažais spaudais ant šilkinių siūlų. Tokius raštus „su trupučiu rašto ir antspaudų žymėmis“ atgabeno į Varšuvą ir rodė valdovui bei Ponų Tarybos nariams. Po to viskas buvo įrašyta į kanceliarijos knygas. Į F. Masalskio dvarą 1589 m. sausį atvyko Volkovysko pavieto vaznis Aleksejus Kobuzas kartu su bajorais Chrščonovičiumi ir Jarošu Brozovskiu. Jie apžiūrėjo apdegusį dvaro „šviesųjį kambarį ir kamara“, kur kelioninėje skrynioje laikyti raštai. Iš daugelio jų buvo likę tik nuodėguliai. Surinkę kvitų, rejestrų likučius, mažiau apdegusius raštus bei skrynios liekanas viską atvežė Volkovysko pareigūnams. Šis įvykis aprašytas teismo knygoje ir patvirtintas vaznio spaudu⁵². Patys nukentėjusieji rečiau į teismus pristatydavo daiktinius įrodymus. Taip 1564 m., kai sudegė Vladimiro miesto namai turgaus aikštėje, kur laikyta skrynias su miesto raštais, ir priemiestis „na Zamočji“, kitą dieną apie įvykį miestiečiai pranešė Vladimiro pilies teismui. Po to su gautu išrašu ir miesto skrynios likučiais jie kreipėsi į valdovo teismą. Minėtas

⁵⁰ Ibid., knyga Nr. 249, l. 154 v.–155; knyga Nr. 251, l. 232 v.

⁵¹ Apie šių pareigūnų kompetenciją ir konkrečią veiklą žr.: A. B. Zakrzewski, *Wiź w prawie litewskim XVI w.*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1985, t. 37, z. 2, s. 153–164.

⁵² *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 272, l. 35 v.–38; Nr. 279, l. 724 v.–728.

M. Suchodolskis, 1564 m. po gaisro Vilniuje taip pat negalėjęs pranešti apie sudegusius dokumentus, valdovo įpareigotas atsiradus galimybei pateikti „kokią žinią arba pateikti [apdegusių dokumentų] požymius“⁵³.

Nors ir kaip gerai teismo pareigūnai atlikdavo savo darbą, archyvų gaisrai palikdavo tam tikrų veiklos galimybių nesąžiningiems bajorams. Nebuvo sąlygų suregistruoti pražuvusius dokumentus vienetais. Didžiausia nauda, kokią galėjo patirti bajoras, – tai gaisro masto padidininimas, nuslepiant jam nepalankius raštus ar pasisavinant turėtus viešuosius. Visiškai įmanoma, kad, pavyzdžiui, Radvila Našlaitėlis, pasinaudojęs Klecko gaisru, padidino jo mastus ir Nesvyžiaus Radvilų skryniuose „priglaudė“ nemažą LDK archyvo dalį. Visgi surinkus žodinius ir daiktinius įrodymus apie gaisrą bei nukentėjusiajam pateikus sudegusių dokumentų sąrašą, kuris, kaip minėta, anaipol ne visuomet buvo išsamus, tokio turinio pranešimą jau galėjo įrašyti į teismų knygas. Netgi 80 proc. visų turimų pranešimų nesilaikyta Statutų nuostatos kviesti liudytojus liudyti, jog raštai fiziškai egzistavo prieš gaisrą. Tuomet kyla klausimas, kokią juridinę galią turėjo liudytojų parodymais nepagrįsta protestacija? Ar tokio pranešimo pagrindu galėjo būti tvirtinami sudegę dokumentai? Ar tik fiksuojamas gaisro faktas?

Nepavyko aptikti bylų, kuriose bajorai atkurtų savo dokumentus pasirėmę vien tik minėtais pranešimais. Greičiausiai šį sykį tebuvo konstatuotas tik pats faktas. Kita vertus, pasikviesti teismo pareigūnus, gauti jų žalos įvertinimą, po to viską užregistruoti teismų knygoje nemažai kainavo, šiaip sau, be naudos, tokio žingsnio bajorai nebūtų skubėję daryti. Koks svarbus turėjo būti toks įrašas, rodytų kad ir bajoro Jono Rutensio sudegusio archyvo pavyzdys. 1560 m. kovą per Vilniaus miesto gaisrą sudegė prie Šv. Dvasios bažnyčios stovėjęs Jokūbo Skripkos namas, kuriame Rutenskis laikė savo skrynelę su raštais. Joje buvo vyskupo Povilo Alšėniškio privilegija žmonių tarnybai Paškiškėse, rejestrai, sidabrinės kvitai bei kiti raštai. Apie gaisrą tuoj pat suskubta pranešti tuometiniam Vilniaus vietininkui, tačiau įvykis neužrašytas. Po kurio laiko bajoras prašė vižo, kad šis patikintų, jog apie gaisrą buvo pranešta žodžiu, o jau tuomet parodymai įrašyti į teismo knygas⁵⁴.

Galbūt tokio pranešimo pakakdavo smulkiesiems bajorams, praradusiems vos kelis raštus. Labiausiai protestacija pagelbėdavo iškilus būtinybei pateikti prarastus dokumentus. Gaisras privalėjo būti užfiksuotas ir norint atkurti sudegusius raštus. Taigi pranešimas be liudytojų tebuvo pirmasis žingsnis siekiant tai padaryti.

SUDEGUSIŲ DOKUMENTŲ ATKŪRIMAS

Antrasis žingsnis tęsiant sudegusių dokumentų bylą – siekis atkurti turėtus raštus. Šis procesas buvo sudėtingesnis, reikalavo nemažai pastangų – tiek lėšų, tiek laiko. Iš esmės, sudegus raštams, bajorai galėjo tikėtis gauti dviejų rūšių dokumentus: patvirtinimus, atkuriančius jų teises, fiksuotas prarastuose dokumentuose, ir į teismų knygas įrašytų sudegusių dokumentų išrašus.

Patvirtinimai. Visi kanceliarijose išduoti patvirtinimai jau nebuvo žodis į žodį perrašytos dokumentų kopijos. Patvirtinimai atliepė sudegusio dokumento idėją, atkartojė jo turinį, tačiau savo forma tai jau buvo kiti raštai. Įvairesnė, nors kartu ir paprastesnė, buvo

⁵³ „Viedomost jakuju albo znaki okazut“, *ibid.*, knyga Nr. 261, l. 87.

⁵⁴ *Ibid.*, knyga Nr. 256, l. 283–283 v.

jų gavimo schema. Jų prašyta tuomet, kai, sudegus originalui, jos savininkas neturėjo nei rašto kopijos, nei įrašo teismų knygose. Išskirtini du atvejai: 1) patvirtinimai pasiremiant senaties terminu; 2) teisių atkūrimas pareigūnams ar įtakingiems asmenims patvirtinus apie tokius turėtus raštus. Užtarimo ar liudytojų priesaikos taip pat prireikdavo patvirtinant išsaugotas originalių sudegusių raštų kopijas.

Senaties nuostata, fiskuota jau I LS, pravertė ne vienam pradingusių dokumentų savininkui. Daugiau šia teise bajorai naudojosi pirmojoje XVI a. pusėje. Statutuose senaties terminas apibrėžtas 10-ia metų, tuo tarpu dokumentų patvirtinimuose laikotarpis nebūtinai tikslinamas. Teiginiai dėl žemės, dvaro ar žmonių tarnybos turėjimo „nuo senų laikų“, „valdė dar bajoro protėviai“, „turėjo jau seniai“ ir pan. bei pasiremimas Statutu, reiškė ne ankstesnį negu 10 metų laikotarpį. Antai valdovo sakalininkas Stasys Tuzikas per gaisrą neteko rašto trims tuščioms žemėms Penionių valsčiuje, kurias jis perėmė iš savo pirmtako sakalininko Zankos. 1541 m. Vilniaus tijūnui Šimkui Mackevičiui paliudijus, kad bajorišką tarnybą Stasys eina jau seniai, bajoras buvo išlaisvintas nuo sakalininko tarnybos ir atgavo teisę į minėtas žemes. Nelikus jokių įrodymų – Kazimiero privilegiją Jackų dvarui sudegino totoriai, 1560 m. valdovas pasirėmė Statutu ir šią valdą patvirtino L. Jackovskiui, kadangi dvaras nuo seno priklausė bajoro protėviams⁵⁵. Tik atskirais atvejais konkrečiai nurodoma senatis, pvz., 1511 m. rugpjūtį valdovo durininkui Bagdonui Čiupovičiui ir jo giminaičiams buvo išduotas Žygimanto Senojo raštas Kobakovščinos žemei vietoje Vilniuje per gaisrą sudegusio karaliaus Kazimiero rašto durininko seneliui Čiuprai tai pačiai valdai. Neturint nei įrašų, nei kopijų, pasiremta senatimi – žemė giminės rankose buvo 60 metų⁵⁶. Kaip matyti, senatimi naudojosi tiek smulkūs, tiek vidutiniai bajorai.

Antrąją grupę sudarė bajorai, kurie patvirtinimus gaudavo pagal II ir III Statutų nuostatas dėl liudytojų priesaikos. Sudegus raštams, jie į pagalbą pasitelkdavo žymius žmones – vietas ar aukštesnius pareigūnus, kartais netgi karūnuotus asmenis, taip pat eilinius bajorus, kad šie priesaika, „savo žodžiu“, ar raštu, o kartais užtarimu patvirtintų matę tokio turinio raštus prieš jiems sudegant arba žinoję, kad bajorai tikrai turėjo teises į turtą. Taip 1516 m. sausį Bresto seimo metu kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis net trijose bylose liudijo apie Voluinės žemionių nuosavybės dokumentų žūtį per gaisrą Lucke. Remiantis tuo, Žygimantas Senasis patvirtino Jankaus Mikičičiaus ir jo brolio Ivano amžinąją teisę valdyti Lialnikų dvarą, Oleškos Ivanovičiaus, Martyno Eromeikovičiaus ir Vossylio Bolochovičiaus dar Lietuvos didžiojo kunigaikščio Švitrigailos duotą amžinąją teisę į Gulialemkų dvarą, o Timochai Gavrilovičiui – į Ševloveco dvarą. 1525 m. rugsėjį degant Brestui, karalių Kazimiero, Aleksandro ir Žygimanto Senojo privilegijas ir raštus prarado Bresto vaiksias Andrius Lozka. Jo prašymą išduoti patvirtinimą vietoje sudegusio rašto Rogačių valdai parėmė valdovo maršalka Kopotis Vasiljevičius⁵⁷. Gardino pavieta bajorams Ugliekams prireikė karalienės Bonos pagalbos, kai 1552 m. sudegė valdovų Kazimiero, Aleksandro ir Žygimanto Senojo raštai trims jų žemėms Gardino valsčiuje. 1563 m. kovą Mozyriuje sudegus dvarionio Bagdono Zamorenkos namui ir ten laikytiems žemionių Lenkaičių ir Pogorskių tėvonijų ir tarnybų dokumentams, jų pranešimą dėl turėtų ir

⁵⁵ Ibid., Nr. 24, l. 151 v.; knyga Nr. 41, l. 170.

⁵⁶ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 9 (1511–1518), Užrašymų knyga 9*, parengė K. Pietkiewicz, Vilnius, 2002, p. 112–113.

⁵⁷ Ibid., p. 216, 217; *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 35, l. 106–107; Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius*, f. 264, Nr. 266.

išvardytų 10 seniausių raštų patvirtino Motiejaus Zamorenkos žmona su sūnumi. Be to, kai kuriuos raštus prieš gaisrą jie buvo rodę valdovo pareigūnams: maršalkai Grigui Valavičiui ir raštininkui Mikalojui Naruševičiui, kai šie iš valdų rinko mokesčius⁵⁸.

Liudytojų priesaikas, užtarėjų prašymus bajorai sustiprindavo asmenine priesaika. Toks būdas buvo populiarus XVI a. pradžioje, jis taikytas ir antrojoje amžiaus pusėje. Antai Lydos pavieto žemionis Povilas Tiša 1575 m. rugsėjį sudegus namui, neteko Žygimanto Augusto privilegijos Naujasodžio valdai Lydos paviete. Jo prašymą palikti duotį ir išduoti naują patvirtinimą vietoje sudegusio parėmė Vilniaus vaivada M. Radvila. Po užtarimo prisiekus pačiam P. Tišai, valdovas stovykloje prie Gdansko 1577 m. birželį sugražino žemionio teises⁵⁹.

Atkuriant turėtas teises, galėjo praversti išlikusios dokumentų kopijos, tačiau vien jų nepakako, būtina buvo turėti liudytoją, patvirtinantį, kad tikrai matė ir žinojo analogišką originalą. 1540 m. Melniko seniūnas Nikodemus Jonavičius patvirtino, kad ankstesnis seniūnas Nemira Grimaličius žemioniui Povilui Chibovskiui buvo davęs raštą dviejų kaimų vaitijai, valakams ir kitoms pajamoms. Dokumentui sudegus, žemionis išlaikė jo kopiją. Seniūnui užtarus buvo išduotas patvirtinimas ir kopija įrašyta į teismo knygas⁶⁰.

Netradiciškai patvirtinimą gavo Bresto patrankininkas Markas Zabrickis ar bajoras Gerasimas Bulgakovičius. Pirmasis 1528 m. toliau galėjo gyventi Bresto pilyje ir gauti kasmetinį 10 kapų grašių atlyginimą, netgi ir tuomet, kai tokias teises patvirtinantis raštas sudegė per gaisrą Breste. Tiesiog tokios pareigos ir atlyginimas buvo įprasti, tad tokie ir palikti. 1532 m. per Vilniaus gaisrą sudegė Mikalojaus Kęsgailos raštas, patvirtintas Aleksandro Jogailaičio ir suteikiantis tarnybą G. Bulgakovičiaus tėvui. Tuomet, kai Žemaitijos seniūnas Stanislovas Kęsgaila ėmė kėsintis į valdą, bajoras valdovo prašė duoti patvirtinimą. Tokį gavo be didesnių problemų ar įrodinėjimų – mat dar prieš gaisrą tą raštą matė pats Žygimantas Senasis. Neįprasti ir vitebskiečių Krupeničių gauti patvirtinimai. Jų raštų tikrumą laidavo mirusio vyresniojo brolio Taraso spaudas. 1579 m. vitebskietis Fedka Krupeničius savo brolio Boriso ir broleño Petro Brasovičiaus vardu nurodė, kad 1576 m. gegužės 25 d., ketvirtadienį, „leidžiantis saulei“, Vitebske už Dauguvos kilo gaisras. Degant *slabadai*, ugnyje žuvo jų name saugotos valdovų privilegijos, skoliaraščiai. Tačiau kitoje *slabadoje*, kuri nenukentėjo nuo gaisro, pas brolių Borisą išliko „nurašytos pažodžiui“ Aleksandro ir abiejų paskutiniųjų Jogailaičių privilegijų kopijos, antspauduotos mirusio vyresniojo jų brolio Taraso ir Fedkos spaudais. Teisme šių įrodymų pakako ir visa tai buvo įrašyta į knygas⁶¹.

Pastarasis pavyzdys tik patvirtina, kad po gaisrų griebiamasi visų įmanomų įrodymo būdų, kad tik būtų pasiektas reikiamas rezultatas – gautas patvirtinimas. Atsirasdavo tokių, kurie pateikdavo visus ar kelis iš trijų išvardytų įrodymų: pristatydavo gaisrą patvirtinančius liudytojus, dėl buvusių dokumentų prisiekusius žmones ir dar užtarėjus. Keletas tokių pavyzdžių. 1540 m. birželį Anykščių žemionis Dobkus Strečevičius per Vilniaus gaisrą prarado pas miestietį Janą Mizarijų laikytą valdovo privilegiją, suteikiančią

⁵⁸ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 261, l. 69.

⁵⁹ *Ibid.*, knyga Nr. 59, l. 17–18.

⁶⁰ *Ibid.*, knyga Nr. 24, l. 104.

⁶¹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 12 (1522–1529). *Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 526; *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 17, l. 207 v.–208; knyga Nr. 272, l. 158 v.–159 v.

jo sūnui Petru du tuščius žemės sklypus Anykščių valsčiuje. Gavus išrašą iš Vilniaus pilies knygų dėl gaisro, įrodinėta tiesa dėl dokumentų: pasiremta senaties terminu, kaip papildomi argumentai pateikti Anykščių vietininko Michailo Zviažyčiaus įvesdinimo į žemes raštas ir karalienės Bonos užtarimas. Tuomet Žygimantas Senasis žemioniui davė naują raštą, patvirtintą savo spaudu. Kai 1557 m. balandžio 21 d., „pirmą trečiadienį po Velykų“, gaisras apėmė Vilnių, liepsnose pražuvo ir Švč. Trejybės cerkvė, kurioje Kijevo metropolitas Kiras Silvestras laikė savo daiktus, raštus, taip pat nemažai duotų saugoti dokumentų. Tarp jų būta Čerkaso ir Kanevo seniūnienės, Jono Nemirovičiaus našlės Onos Sapiegaitės vainikinės raštas, dokumentai jos valdoms. Našlei prireikė pasiremti senatimi ir gauti liudytojų patvirtinimus dėl gaisro bei buvusių raštų. Gaisro faktą ir sudegusių raštų apžiūrą patvirtino valdovo dvaro maršalka Ivanas Hornostajus. Dėl turėtų raštų gautas Vilniaus vyskupo ir pusbrolių Mikalojų Radvilų paliudijimas. Taip pat patvirtinta, kad minėtas valdas po vyro mirties našlė laikė jau kone 20 metų. Į jos prašymą buvo atsižvelgta: 1558 m. kovo 13 d. Vilniuje į kanceliarijos knygas įrašyta apie gaisrą ir palikta turėta vainikinė⁶².

Išrašai. Mažiau problemų galėjo tikėtis tie, kurie savo sandorius registravo pavietų teismų knygose ir valdovo kanceliarijoje. XVI a. taip elgėsi LDK didikai, ypač svarbius raštus fiksavę net kelių pavietų teismuose; tą pačią informaciją apie jų pirkimą ar parduotą valdą galima rasti keliose Lietuvos Metrikos knygose. Lūžis dokumentų registracijoje įvyksta 1566 metais. Po administracinės ir teismų reformos likusieji bajorai sandorius pavietų teismuose jau privalėjo registruoti ir tai darė masiškai. Dažnai pabrėžiama, jog pagrindinė įrašo priežastis – siekis apsaugoti dokumentą „nuo ugnies“⁶³. Tad sudegus raštams dėl valdų, bajorai galėjo tikėtis teismų ar valdovo kanceliarijos knygose juos surasti ir gauti išrašus, vadinamuosius *vidimusus*. Pagrindinė išrašų savybė – pakeisti pradingusį originalą. Atrodytų, toks kelias bajorui būtų pats svarbiausias ir jo logiškai turėjo griebtis kiekvienas po bet kokio gaisro. Iš tiesų prašymų gauti išrašus nebūdavo daug. Priežastį, dėl ko viskas vyko būtent šitaip, buvo kelios. Voluinės Metriką 1569–1673 m. tyręs Petro Kulakovskis, taip pat pastebėjo ne itin dažną išrašų išdavimo praktiką šioje kanceliarijoje. Jo nuomone, tai lėmė menkesnis išrašų vertinimas negu originalų, sudėtingos įrašų teismų knygose paieškos ir galiausiai brangumas⁶⁴.

Lietuviškoji medžiaga tik iš dalies patvirtina šiuos teiginius. Čia svarbesnės buvo paskutinės dvi priežastys. Neatrodė, kad LDK teismų praktikoje išrašus priešpriešintų originalams ir mažiau vertintų. Sprendžiant bylas jie traktuoti lygiaverčiai, antraip tokių dokumentų nesiektų gauti Lietuvos didikai, kurie šioje srityje pirmavo. Vienas pagrindinių argumentų, kodėl bajorai mažai prašė *vidimusų* – sudėtinga teismų įrašų paieška. Net ir žinant, kad tokie įrašai buvo teismų knygose, galimybė tiksliai nustatyti knygą ar jos vietą praktiškai sumažėdavo iki minimumo. XVI a. ne visos teismų knygos turėjo įrašytų dokumentų sąrašus. Kas kita, jog ne visuomet pačios knygos buvo reikiamoje vietoje.

⁶² Ibid., knyga Nr. 24, l. 66 v.–67; knyga Nr. 38, l. 109–110 v.

⁶³ Antai 1606 m. savo testamente Birštono vėliavininkas Konstantinas Ašmentiškis nurodė, kad visas turėtas savo privilegijas, „saugodamas nuo ugnies“, davė įrašyti į Kauno žemės teismo knygas, žr.: Kauno žemės teismo knyga 1605–1606 m., *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 7, Nr. 35, l. 617 v.

⁶⁴ П. Кулаковский, *Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569–1673 р. р. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*, Острог–Львів, 2002, с. 126–127.

Nemažai XVI a. pavietų teismų knygų, pvz., Bresto pilies teismo, nukentėjo nuo tos pačios priežasties kaip ir kiti dokumentai – nuo gaisrų, o dalį Metrikos savo privačiuose archyvuose priglaudė XVI a. kancleriavę didikai, pradedant Mikalojumi Radvila ir baigiant Leonu Sapiega. Be to, išrašų gavimas nepigiai atsieidavo. 1595 m. LDK kancleriui prirėkęs išrašų iš Vilniaus pilies teismo knygų, pilies raštininkas Feliksas Bogumatka pareikalavo net 20 auksinų. Nors tai Sapiega įvertino kaip lupikavimą⁶⁵, aišku, kad daugelio išrašų kainos siekė nuo kelių iki keliolikos auksinų.

Atkurdami sudegusio archyvo dalis ir pavienius dokumentus bajorai dėl išrašų kreipdavosi į teismų pareigūnus. Jei norėta gauti išrašą iš Lietuvos Metrikos – prašydavo valdovo ar kanceliarijos vadovo leidimo. Leidus tai padaryti ir suradus reikiamus įrašus, juos turėjo tvirtinti kanceliarijos vadovas. Antai 1530 m. Rudaminos vėliavininkas Tomas Jokubavičius, per Vilniaus gaisrą praradęs valdovo rašto duotį Krėvos pavietui, nurodė, kad dokumento įrašas yra kanceliarijos knygose. Valdovas, leidęs jį surasti, paliepė atnešti įrašus, patvirtintus Vilniaus vaivados antspaudu⁶⁶. Tokia tvarka galiojo gaunant ne tik sudegusių, bet ir kitaip pražuvusių dokumentų išrašus. Kaip atrodė šis procesas konkrečiau, galima atkurti pasinaudojus Metrikos duomenimis, taip pat L. Sapiegos ir Radvilos Našlaitėlio korespondencija.

Radvila Našlaitėlis po 1577 m. gaisro Klecke tą patį mėnesį Stepono Batoro prašė leisti jam išduoti Metrikoje buvusius sudegusių dokumentų kopijas⁶⁷. Valdovas didiko prašymą patenkino⁶⁸. Tuomet prasidėdavo ilgai trunkanti paieška. Reikiamą raštą suradę kanceliarijos darbuotojai („кдыжъ тотъ записъ вышей писаный в метриках нашихъ гдрьскихъ канцлерейскихъ есть найдень“) jį perrašydavo, vėliau išrašą savo parašu ir spaudu tvirtino valdovas arba jį antspaudavo kancleris. 1577 m. Radvila gavo 9 valdovo patvirtintus dokumentus (žr. lentelę), tačiau per gaisrą pražuvo net dvi didelės skrynios dokumentų. Tiesa, ne visų reikėjo, ne visus ir buvo galima atkurti. Vis dėlto pagrindines privilegijas, teismų sprendimus ir pan. surasti per vienerius metus buvo fiziškai neįmanoma, be to, knygų nebuvo vietoje, tad procesą strigdė sudėtingos paieškos. Nepadėjo netgi toji aplinkybė, jog paieškas asmeniškai prižiūrėjo Radvilų giminei palankūs kancleriai O. Valavičius ir L. Sapiega. Procesas užtruko.

Pirmieji išrašai, kaip minėta, gauti tais pačiais metais, kitų paieškos tęsėsi. 1591 m. buvo atrastos privilegijos Valažinui, atleidimai didiko tarnautojams Liachovičiuose ir Klec-

⁶⁵ R. Ragauskienė, Lietuvos Metrika. XVI a. LDK kancleriai ir Lietuvos Metrika: kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės, *Lietuvos Metrikos Naujienos*, 2004, Nr. 7, p. 39.

⁶⁶ *Lietuvos Metrika, knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002, p. 268.

⁶⁷ „Оные вси привилыя и листы судовые и правные, кромь иныхъ листовъ и квитовъ на долги, есть в книгахъ канцелярей нашихъ коронное и ВКЛ и в книгахъ владовыхъ поветовыхъ записаны (...) книги канцелярей нашихъ такъ коронное яко и ВКЛ и тежь книги владовые отворывшы и видымусы привилыевъ и листовъ его млти погорелыхъ с книгъ выдати розказали“, *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 58, l. 232–233 v.

⁶⁸ „Ино мы гдрь взявшы ведомость в канцлереи нашой ижъ тые записы за щастливого панования короля его млти Жыкгимонта Августа стали ся и суть вписаны в порадку своемъ до книгъ метрикъ канцелярейскихъ, тогда водле звычайу посполитого, который не боронить с книгъ кождыхъ выписовъ требующымъ выдавати, велели есмо тотъ помененый записъ (...) выписати“, *ibid.*, l. 272 v.

ke, o 1594 m. rasta Radvilai reikalingų per 10 kunigaikščių Ostrogiškių raštų. Keliolikos lapų dokumentus raštininkas perrašinėjo savaitę. Šie raštai nebuvo paskutiniai, jų paieškos Metrikoje tęsėsi po 1594 metų.⁶⁹ Dalį išrašų Našlaitėlis gavo pavietų teismuose, o dar dalis niekur neužfiksuotų raštų taip ir pradingo. Tik iškilus tam tikroms aplinkybėms būdavo nurodoma apie sudegusius kvitus ir skoliaraščius. Apie Vilniaus burmistruui Motiejui Rudaminai revizorių duotus ir per 1577 m. gaisrą sudegusius kvitus Radvila Našlaitėlis pranešė tik 1579 m. gegužės 25 dieną⁷⁰.

Didikas išrašų gavimo požiūriu nebuvo išskirtinis. Tokius gaudavo ir kiti prašantieji. Antai 1565 m. valdovo algininkas Merkelis Granica iš Kezmarko per gaisrą neteko valdovo rašto namui Vilniuje. Kadangi dokumentas buvo įrašytas į Metriką, paliepta surasti įrašą, jį „žodis į žodį“ nurašyti; vėliau raštas dar kartą patvirtintas. Kunigaikštis Aleksandras Palubinskis, vykdamas į Stepono Batoro elekciją Varšuvoje, sustojęs Breste pateko į gaisrą ir prarado Henriko Valua privilegiją Dubno dvarui Gardino paviete. Metrikos knygoje suradus įrašą, valdovas 1578 m. gegužės 16 d. patvirtino jį. Sudegusios privilegijos 2 kaimams Lucko paviete išrašą iš Metrikos knygų 1585 m. gruodį Gardine gavo Voluinės žemionys Ivanas ir Semionas Borzobogatovai⁷¹. Trijų 1578 m. sudegusių privilegijų išrašai tais pačiais metais pasiekė Minsko kaštelioną J. Hlebavičių. Tačiau šis didikas prarado nemažą dalį archyvo ir senuosius raštus, neįtrauktus į teismų knygas, todėl nebuvo galimybių gauti visų dokumentų išrašus. Tuomet Steponas Batoras pasirėmė Statuto straipsniais, teigusiais, jog „jei kas savo valdoms neturi reikalingų raštų, tačiau yra tos žemės laikytojais seniai, tuomet pagal amžiną teisę niekas neturi jiems kliudyti“. Dar rimtesnei argumentacijai pasitelktos genealoginės žinios: „kadangi iš pono Minsko kašteliono žinome, jog ponas Hlebavičius Viaževičius Manvydas, jo prosenelis ir ponas Jurgis Hlebavičius Manvydas, Smolensko vaivada, jo malonybės senelis, taip pat ir jo tėvas Jonas Jurjevičius Hlebavičius, Vilniaus vaivada, ir jo malonybės motina kunigaikštienė Ona Fedorovna Žoslavskaja ilgai, kaip ir jis pats, laikė“. Išklausę didiko pasakojimą ir apžiūrėję išlikusius ženklus ant apdegusių privilegijų, apie sudegusius raštus paliepė įrašyti į kanceliarijos knygas⁷².

Taigi šiais pateiktais dokumentų atkūrimo atvejais pasitelkti labai svarūs įrodymai dėl sudegusių raštų buvimo, jų turinio. Tiek pavietų teismai, tiek valdovo kanceliarija rimtai žiūrėjo į raštų, o kartu ir turėtų teisių atkūrimą. Sudėtinga ir ilga patvirtinimų ir išrašų gavimo procedūra, atrodo, leistų kalbėti apie menkas falsifikacijos galimybes. Ar iš tiesų taip ir buvo?

Ar buvo sąlygos falsifikacijoms? Naivu būtų tikėtis, kad atstatydami turėtas teises nukentėję nuo gaisrų bajorai net nemėgino pasigerinti savo padėties, griebtis falsifikacijų. Juolab kad kitų šalių valdančiojo luomo atstovai, pvz., XVII–XVIII a. Prūsijos bajorai, nukentėję nuo gaisrų ar karų, nevengė pasinaudoti falsifikuotojų paslaugomis⁷³. Kokių klastočių griebdavosi bajorai sudegus raštams, kol kas neaišku. XVI a. teisminiuose ginčuose dėl falsifikatų nepavyko aptikti bylų, kuriose iškiltų aplinkybės apie suklastojimus pasinaudojus gaisru. Tačiau tai dar nėra joks rimtesnis argumentas, galbūt tokios aplinkybės

⁶⁹ R. Ragauskienė, Lietuvos Metrika...

⁷⁰ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 272, l. 185–185 v.

⁷¹ *Ibid.*, knyga Nr. 39, l. 730 v.–732; knyga Nr. 59, l. 115–117; knyga Nr. 70, l. 211–212 v.

⁷² *Ibid.*, knyga Nr. 272, l. 35 v.–38.

⁷³ W. Nowosad., *op. cit.*, s. 127.

paaikšdavo ne iš karto, gal net tik kitais šimtmečiais. Visgi tiksliausia šiuo atveju būtų klausti, kokias galimybes klastotėms turėjo bajorai sudegus jų raštams.

Iš pirmo žvilgsnio griežtoje teisių atkūrimo procedūroje galima išvengti nemenką galimybę atitrūkti nuo tiesos, fiksuotos sudegusiuose dokumentuose. Tam galėjo „pagelbėti“ kone visi procedūrą užtikrinę veiksniai. Neturint jokių įrašų, kaip ir kitų bylų atveju⁷⁴, visuomet egzistavo galimybė papirkti liudytojus ir gauti naudingus sau jų parodymus. Lygiai taip pat galėjo būti šališki įtakingų asmenų užtarimai⁷⁵. Nukentėjusiojo priesaika irgi kelia tam tikrų abejonių. Jei praėjus vos kelioms paroms po gaisro bajorai neprisiminėdavo ir nesugebėdavo tiksliai išvardyti visų žuvusių raštų, nėra garantijos, kad prisiminti dokumentai, dėl kurių prisiekė, atitiko realiai egzistavusius. Atminties spragos galėjo sudaryti sąlygas netyčinėms falsifikacijoms.

Sudegus dokumentams, prielaidas jų klastotėms sudarydavo netgi valdovas. Pasitaikė patvirtinimų be rimtesnių įrodymų. Valdovui pakako pasitikėti tokiu asmeniu, gauti jo priesaiką. Antai 1531 m. rugpjūčio 7 d. Krokuvoje Žygimantas Senasis patvirtino Andriaus iš Valentino pateiktas Trakų dokumentų kopijas. Originalūs raštai žuvo per Vilniaus gaisrą, tačiau rimtesnių įrodymų dėl kopijų neprašyta⁷⁶. Daiktiniais įrodymais, patvirtinančiais gaisro faktą, ir bajoro priesaika pasirėmė Žygimantas Augustas, patvirtinęs Minske sudegusius Kijevo pilininko Ivano Sluškos dokumentus. 1547 m. lapkritį per gaisrą mieste, kai pats I. Sluška tuo metu tarnavo valdovui Kijeve, sudegė visos jo privilegijos ir raštai tėvovinėms, motininėms ir pirktoms valdoms. Vien pradingusiems dokumentams išvardyti valdovo teisme prirėmė keliolikos Metrikos lapų. Žygimantas Augustas, pasirėmęs akivaizdžiu gaisro faktu, Ponų Tarybos narių užtarimu, taip pat asmenine I. Sluškos priesaika ir atsižvelgęs į jo šeimos nuopelnus, patvirtino visas išvardytas sudegusias privilegijas ir raštus⁷⁷. Greičiausiai I. Sluška nieko nefalsifikavo ir net nesiruošė to daryti⁷⁸, tačiau šis atvejis tik patvirtina, kad tokios galimybės egzistavo.

Nevertėtų ir pernelyg padidinti mastų bei sutirštinti spalvų. Teisminė medžiaga akivaizdžiai rodo, jog falsifikavimas XVI a. nebuvo masinis reiškinys, tuo labiau po gaisrų. Klastojimui galėjo kliudyti nežinomybė, ar iš tiesų raštai pražuvo ugnyje, ar buvo pavogti pasinaudojus sumaištimi per gaisrą. Tuomet atsiradus originalui, kaltininkas būtų greitai išaiškintas. Taip 1558 m. kovą apie sudegusius savo raštus Vilniuje name prie rotušės pranešę dvarionys Vasilijus, Bogdanas ir Andrius Mackovičiai abejojo, ar visi raštai sudegė, ar nebuvo kitaip pradingusių⁷⁹. Dar daugiau įtakos stabdant falsifikavimą turėjo Lietuvos Statutuose numatytos sankcijos šitaip prasižengusiesiems. Tačiau ši plati problema reikalauja jau atskiro tyrimo.

⁷⁴ Su liudytojų papirkinėjimais susidurta byloje dėl bajorystės, žemių ribos išvedimo.

⁷⁵ Antai Radvila Rudasis, pristatydamas K. Šveikovskio veiklą Ulos kautynėse, pateikė kiek suklastotą informaciją ir padidino savo kliento nuopelnus, tokiu būdu padėjo jam gauti nemažą kiekį žemės. R. Ragauskienė, Ulos kautynės: įvykio tikimybės, *Istorijos akiračiai...*, p. 173.

⁷⁶ *Ibid.*, knyga Nr. 17, l. 100 v.

⁷⁷ *Ibid.*, knyga Nr. 31, l. 191–206 v.

⁷⁸ Tą rodytų I. Sluškos ir jo palikuonių sukaupto archyvo istorija, žr.: Cz. Sadkowska, Genealogia rodu Słuszków i ich archiwum (szkie genealogiczno-archiwalny), *Archeion*, 1969, t. 52, s. 57–81.

⁷⁹ *Ibid.*, knyga Nr. 251, l. 151 v.

IŠVADOS

XVI a. Lietuvos bajorijos privatūs archyvai nuolat patirdavo įvairias nemažas netektis. Nors dokumentų reikšmė vis didėjo, jų savininkams sunkiai sekėsi fiziškai išsaugoti sukauptus didesnius ar mažesnius raštų rinkinius. Viena svarbiausių archyvus naikinusių priežasčių XVI a. – dažni gaisrai dėl labai įvairių priežasčių, pradedant perkūnija ir baigiant dvarų užpuolimais. Ugnis neretai sunaikindavo pusę ar net daugiau privataus archyvo. Bajorai turėjo galimybę atstatyti sudegusiuose raštuose užfiksuotas jų teises. Pagal nustatytą tvarką reikėdavo pranešti apie gaisrą, tik tuomet pasitelkus liudytojus ir patiems prisiekus, pasirėmus senatimi ar užtarus įtakingiems globėjams, galėjo tikėtis turėtų dokumentų patvirtinimų arba išrašų. Nors tai reikalavo nemažai laiko, pinigų ir, atrodo, įtikinamų įrodymų, siekusiųjų atkurti raštus daugėjo.

Gauta 2006 09 19

Parengta 2006 10 05

Priedas Nr. 1. 1560 m. Giedraičiuose sudegusio Punios vėliavininko Jono Sobolevskio archyvo rejstras⁸⁰

Žygimanto Senojo privilegija Punios vėliavininkystei.

To paties valdovo antspauduotas pergamentinis užrašymas Punios valdai ir žmonėms už tarnybą.

Cherubino Mikalojaičio raštas Giedraičių dvareliui ir žmonėms, kuriuos jis pirko už 200 kapų.

Raštas Krostenicos dvarui, kurį jam davė uošvis Mikalojus Butkevičius išleisdamas dukrą.

Pirkimo raštas iš Jurgio ir Stanislovo Pliščių žmogui ir dviem tuščioms žemėms (Giereikiškei ir Monetiškei), kurias pirko už 50 kapų.

Motiejaus Bogdanovičiaus raštas tarnybai ir Maldeikiškių žemei, pirktų už 50 kapų.

Prano Varovičiaus raštas 5 kapų vertės žemei.

Įkeitimas Anos Novickos žemių už 6 kapas.

Laidas Mikalojui Rapolavičiui.

Baltramiejaus Kerkūzos ir jo žmonos Elžbietos raštas 3 kapoms grašių.

Balbieriškio dvarelįo pirkimo-pardavimo raštas. Tą dvarą vokiečiai Gambonas pirko iš Jezofa Malikovskio ir pardavė vėliavininkui už 60 kapų.

Motiejaus Bartkovičiaus raštas 5 kapų vertės Stubolkovščinos žemei prie Ilgių ežero.

Kasparo Jankovičiaus raštas 8 kapų vertės Balbieriškio dvaro daliai.

Mitkovų raštas 7 kapų vertės Balbieriškio dvaro daliai.

Andriaus Gabrielovičiaus raštas daliai tėvonijos Giedraičiuose, kurią jis pardavė Petriui Gitičiui už 50 kapų, šis perleido Motiejui Butkevičiui, iš kurio nusipirko vėliavininko brolis Cherubinas Sobolevskis. Pastarasis žemę pardavė vėliavininkui.

Vaitiekaus Bogdanovičiaus raštas 5 kapų vertės žemei prie Ilgio ežero.

Andriaus Gabrielovičiaus ir jo žmonos Barbaros raštas 3 kapų vertės šienaujama pievai.

Petro Chruščonovičiaus kvitas, kad gavo kraitį už dukrą Aną.

⁸⁰ Ibid., knyga Nr. 256, l. 308–309 v.

Kvitas, kad grąžino skrynių ir žmonos tarną Masiuką.
 A. Gabrialovičiaus raštas 5 kapų vertės Dikaniškių žemei prie Ilgio ežero.
 Cherubino Mikalojaičio raštas 30 kapų.
 Penki kvitai sidabrinei.
 Raštai dėl ribų su Vaitiekumi Mackevičiumi.
 Pirkimo raštas su Petru Onitičiumi.
 Valdovo raštas, atleidžiantis 4 pavietus – Alytaus, Punios, Merkinės ir Daugų – nuo vykimo „na ostupu“ į Šešuolės upę.
 Raštas Karveliškių valdai.
 Užrašymas Dorotos Gabrialovnos dvarui ant Punios ežero.
 Du priminimo raštai Jonui Radiminskiui ir Anai Juražinai.

Priedas Nr. 2. 1589 m. Voltupave sudegusio kunigaikščio F. Masalskio archyvo aprašas⁸¹

Stepono Batoro privilegija Kokoškų ir Šepetovičių kaimams Slonimo paviete; Slonimo seniūno Grigo Valavičiaus raštas – kaimų perleidimas; Slonimo raštininko Stanislovo Podrezo įvesdinimo raštas.

Privilegijos ir raštai Oltupovščinos tėvonijai ir giriai Volkovysko paviete.

Veliuonos, Baisogalos ir Monvydų valdų rejestrai ir kvitai, sąrašai ir patikrinimai (*sumariuš*, verifikacijos), kuriuos gavo iš savo žmonos A. Radziminskos. Jos pirmąjį vyrą, Stanislovą Godeckį, Polocko vaivada Mikalojus Monvydas Dorohostaiskis paskyrė Veliuonos vietininku. Kvitai ir kiti dokumentai buvo iš tų laikų, kai Godeckis tapo Veliuonos ir Baisogalos pareigūnu iki 1586 metų.

Polocko vaivados ir kai kurių pareigūnų sąrašai ir kvitai pinigams, javams, dėklai ir kitos pajamos. Paėmęs juos iš žmonos, parengė jų rejestrus ir patikrinimus, kuriuos pasirašė pats vaivada. Pagal tai buvo renkami mokesčiai. Tačiau prisiminti, kiek mokėta, negalėjo.

O. Valavičiaus testamentas, kurio nuorašą F. Masalskis ir jo broliai gavo iš „ponų globėjų“. Jame aprašyti Markovsko ir Michailovskio namai 1000 kapų vertės.

Skoliaraščiai, kvitai ir mamranos, kuriuos prisiminė: tai Prokopo Zaleskio raštas su trimis spaudais 10 kapų įkeičiant valdą Slonimo paviete; kunigaikščio Silvestro Žižemskio raštas 10 kapų; pono Martyno Boreiškos raštas 24 kapoms; ponų Jurgio Augustino, Teodoro Lackio tarno raštai 20 auksinų; kunigaikščio Jonušo Petravičiaus Masalskio raštas 7 kapoms; pono Olensko Chodoroščovskio iš Palenkės skoliaraštis 400 kapų. Jis pirko Fostovcų ir Baublių valdas Breslaujos paviete iš kunigaikščio tėvo Michailo ir senelio Petro Masalskių.

Raštai ir kvitai ponų Valavičių – Kristupo, Fiodoro, Boriso ir Ivano – žirgams, šarvams ir kitiems daiktams; pinigų sumos neprisimena.

Reikalai, rejestrai ir kvitai, kai O. Valavičius ir jo žentas Masalskį paskyrė Rečicos ir Jurbarko pareigūnu.

Rejestrai skoloms, pasirašyti ponų Ostafijaus Lukomskio ir Martyno Boreišos nemažai sumai.

F. Masalskio svainio Vaitiekaus Chibickio ir jo žmonos, kunigaikščio sesers Rainos, reikalai; pasogos atidavimas ir Chibickio 1000 auksinų užrašymas Masalskytei Buivydikių valdoje, Volkovysko paviete.

Masalskio žmonos A. Radiminskos skoliaraščiai, kiti raštai.

⁸¹ Ibid., knyga Nr. 279, l. 724 v.–728.

Lentelė. Dokumentų Radvilai Našlaitėliui ir J. Hlebavičiui, rastų Lietuvos Metrikos knygoje 1577–1578 m., išrašai

Dokumentų, rastų Lietuvos Metrikoje, išrašai	Išrašo gavimo data, vieta	Šaltinis
Žygimanto Augusto dekretas Radvilai Našlaitėliui dėl Buivydiškių valdos	1577 03 01, Bidgoščas	LM-58, l. 235–251
Žygimanto Augusto privilegija Motiejui Rudaminai valdyti Uteną, o šis už 8000 kapų valdą perleido Radvilai	1577 03 01, Bidgoščas	LM-58, l. 251–253
Žygimanto Augusto patvirtinimas (1567 12 23, Koidanovas): Marijos Palubinskos 1/3 valdų užrašymas vyrui Stanislovui Naruševičiui	1577 05 21, Malborkas	LM-58, l. 272 a. v.–279 v.
Žygimanto Augusto patvirtinimas (1567 12 23, Koidanovas): S. Naruševičiaus 2/3 valdų užrašymas žmonai M. Palubinskai	1577 05 21, Malborkas	LM-58, l. 279 v.–287
Žygimanto Augusto patvirtinimas (1571 04 04, Varšuva) dėl Mordų valdos mainų tarp Radvilos ir Povilo Stanislovaičio Teterskio	1577 05 21, Malborkas	LM-58, l. 287 v.–292
Žygimanto Augusto privilegija (1567 11 20, Lebedevas) Jablonės ir Vitulino valdoms, kurias Radvila Juodasis už 2000 kapų grašių gavo iš Mstislavlio seniūno Ivano Palubinskio ir jo žmonos Rainos Koptevos	1577 05 21, Malborkas	LM-58, l. 292–297; LM-63, l. 207.
Žygimanto Augusto privilegija (1568 06 01, Gardinas) Radvilai Našlaitėliui valdyti Kražių miestą ir dvarą	1577 05 21, Malborkas	LM-58, l. 297–303
Žygimanto Augusto privilegija (1572) Radvilai Našlaitėliui dėl Šiaulių valdos	1577 05 21, Malborkas	LM-58, l. 303–305 v.
Žygimanto Augusto dekretas (1571 06 30, Varšuva) Radvilai Našlaitėliui dėl Ivano Koptio dukters Marinos globos	1577 06 11, Malborkas	LM-58, l. 312–325
Žygimanto Augusto privilegija Povilui Kasperaičiui Ostrovickiui dėl Anykščių valdos, įkeistos už 1800 kapų	1578 03 21, Varšuva	LM-59, l. 93.
Žygimanto Augusto privilegija valdovo maršalkai Kaleneckiui Tiškevičiui dėl Radoškovičių valdos, įkeistos už 3200 kapų. Įkeitimą perėmė J. Hlebavičius	1578 03 21, Varšuva	LM-59, l. 93
Žygimanto Augusto privilegija J. Hlebavičiui, leidžianti iš Stanislovo Ostrovickio išpirkti Anykščių valdą	1578 03 21, Varšuva	LM-59, l. 93 v.

Raimonda Ragauskienė

FIRES OF NOBLEMEN'S ARCHIVES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16TH CENTURY

S u m m a r y

In the 16th century, private archives of Lithuanian noblemen suffered quite big and various losses. Though the importance of the documents was gradually growing, it was difficult to their owners to save the accumulated writings. One of the most important reasons for destroying the archives was the frequent fires of the 16th century. They were caused by different reasons – from thunders to attacks of the estates. Fires often destroyed a significant part of private archives. The noblemen had possibilities to rehabilitate their rights noted in the writings. According to the established order they had to inform about the fire first. Later they invited witnesses and swore an oath; they rested upon the prescription or received intercessions from influential persons. Only then they could expect to receive confirmation of the former documents or excerpts. Though it demanded a lot of time, money and convincing arguments, the number of people who wanted to reconstruct the writings was growing.